

6/2018

Дазыстанлы кызын

ISSN 0132-9626

С Новым годом, дорогие подруги!

Киевский журнал "Женщина Дарестона"

Сабурсуз кюйде къаравуллайбыз!

Случилось так, что на единый миг
Без женщины представила я мир.
Без женщины – и значит без меня...
Стал темен мир, как сакля без огня.

Фазу АЛИЕВА

Бирдагы бир оьзюню умутлары ва гъёкюнчлери, сююнчлери ва къайгылары булангы йыл тамамлана тура... Оьтген вакътини гёзден гечирип къарагъанда, савлай йыл яман болду деме тилим айланмай. Инг башлап янгы яшавну чыгып гелеген бюртюклерин гёрдюк. Адамлагъа, ишге бакъгъан якъда болуп турагъан алышынывланы эс этебиз. Оьр пачалыкъ кьуллукълагъа республиканы гележеги учун, гертиден де жаны авруйгъан, бажарывлу адамлар белгилене. Дагъыстан пагъмулагъа къачан да бай болгъан. Олар–бизин яшавну тюрлендиреген, артгъа барма кьоймайгъан. Пагъмуланы, герти усталаны арасында хыйлы къатынгишилер де бар экени сююндормей болмай. Оланы исбайлыгына, бажарывлугъуна, саламатлыгына язывчулар, шаирлер нече-нече тизив асарлар яратгъан.

Озокъда, алышынывлагъа байлавлу сиз мени булан рази болмай кьалмакъ да бар. Амма яшав аз-кёп буса да тюрленгенин эс этмей кьойма кюй ёкъ. Шо тюрленивлер бизге Ер юзюндеги ерибизни, барлыгыбызны, кыйматыбызны белгилеме ёллар ача!

Жамият яшавдан аридетуруп, янгызагълюнню ичинде кьолланагъан, охулагъан журналны чыгъарып турма бажарылмай. «Дагъыстанлы къатын» тайышмай, даим оьзюню аслу ёлун юрюте. Журнал–къатынлар учун чыгъагъан, къатынлагъа багъышлангъан ренкли, кьужурлу маълумат кьурал. Шо да негъакъ тюгюл. Сиз, къатынларсыз яшавну къайсы тармагъын гёз алгъа гелтирме боласыз? Оларсыз къайсы масъала чечилме бола? Шо саялы да–шолай журнал тарыкъ!

Журналны къатынлар учун уллу агъамиятлыгы бар экенине биз тезден берли тюшонгенбиз. Бизин тизив-тизив адамлар булан табушдурагъан журнал тюгюлмю?! Къайсы районгъа барсакъ да, охувчуларыбыз бизин азиз кьонакълары йимик къаршылай. Олар бизин макъалаларыбызны иштагълы кюйде охуйгъанлыгы бизге дагъы да ругъ, илгъам бере, оьзюбюзню языв-бузув гючюбюзге инамлыкъны тувдура.

Аявлу бизин охувчуларыбыз! Барыгъызны да гелеген янгы йыл булан кьутлайбыз! 2019-нчу йыл сизин учун сююнчню, берекетликни йылы болсун! Сизге ва бары да ювукъ адамларыгъызгъа насип, савлукъ ва узакъ оьмур ёрайбыз! Бизин умуми уьубюз Дагъыстанда даим паракхатлыкъ болсун!

Биз буса гъаманда йимик, сизин кагъызларыгъызны ва сизин булангы ёлугъувланы сабурсуз кюйде къаравуллайбыз!

НАИДА КЕРИМОВА

НОМЕРДЕ БАР:

«АДАМЛАР БИРАЗ САМА РАГЪМУЛУ БОЛАР»

Хорну ортакъчылары аслу гьалда къатынгишилер: инженерлер, муаллимлер, студент кьызлар, школаланы охувчулары, пенсиягъа чыкыгъанлар. Айрыча атларын айтма тюшгенде, озокъда, инг башлап Дагъыстан маданиятыны . 9

«ДАВНУ АКЪУБАСЫН ЧЕКГЕНЛЕНИ БИРИСИ...»

Гъарожакъдан менмендеген мелте йимик уланланы военкомат чёплеп-чёплеп асгерге чакъыра. Чакъырыв эрпелили Айзанат баживню къапуларына танкъ этип, кьыргъый ойнатагъан, майданда ат чапдырагъан уьч исбайы уланы Абдулла, Абдурашит, Абдулатипни алып гете. 14

КАДРИЯ ВА ЯШМЫННЫ ЛАНСЫЛЛАВУ

Янгурну пердевионден таба эки адамны сюлдюрюн эс этемен. Жагъил къатын гиччи кьызын кьолундан тутуп, кавлардан абат алып юрюп бара. Шо мюгълетде олар кьушлар йимик, гъавалагъа учуп, кёклени экиге ярагъан яшмынланы арасында саркыйгъандай гёремен. Олар – Кадрия ва мени кьызым Гулейбат 26

ГЕТИП, КЪАЙТМАЙ КЪАЛГЪАН...

«12 йыл болагъан уланъаш тас болгъан...» «Къызъаш абзарындан чыгып, дагъы уьюне къайтмагъан...», «Эргиши белгисиз тас болгъан...» Шо меселдеги билдирилелер булан газетлени ва Интернетни бетлери толгъан. 28

НАСИП- МАЛ-МАТАГЪ, БАЙЛЫКЪ ТЮГЮЛ

АЖА АБДУРАГЪМАНОВА

Сизге къайсыгъызгъа да яшав ёлугъузда оъзюне шоссагъат инамлыкъ тувагъан адамлар ёлукъмай къалмагъандыр. Мен ДГПУ-ну педагогика ва къошум билим берив кафедрасыны доценти Жасмира Багичева булан биринчилей ёлукъгъанда, мени тап шолай гъислер кършагъан эди...

О л бизин геливюбюзню юрегине ювукъ адамларын ва тезги сююмлю кърдашларын йимик къаравуллай эди. Къапуланы алдында бизин жагъил, исбайы къатынгиши кършылады. Къырыйында токътагъан къызардашымы экен деп къойдум. О буса ожайкъны есисине бек ошайгъан гелини болгъан экен. Салам-каламдан ва адатлы сорашывлардан сонг Жасмира Багичева бизин абзарыны ичине гийирди.

—Эгер де, сиз бизин гъакъыбызда бир сатыр да язмай къойсагъыз да, мен сизингеливюгюзге гъакъ юрекден сююнемен,—деди ол.

Тюзюн айтгъанда, мен бу ёлугъува толу кюйде гъазир тюзюл эдим. Жасмираны гъакъында макъала гъазирлеме башгъа мухбирге тапшуругъан эди. Тек иш ёлдашыма алгъасавлу кюйде уъзюрю къллукълары болуп районланы бирисине гетме тюздю. Биз буса журналны табасаран тилде чыгъагъан редактору Сувайнат Исрапилова булан Багичевалагъа шо гъакъда билдирме гелген эдик. Амма...

Биринчи гъислер бизин алдатмады. Гёзел чечеклерден толгъан абзар, къонакъчыл есилери, чабып айланагъан, улланасына ва уллатасына оъзлени сырларын айтагъан торайлары ачыкъ, гъакъ юрекли лакъыргъа къошум эте эди. Шолай болма да болду.

Белгили кюйде, нарыстаны тарбиялав ананы кърныннда башлана. Озокъда, узакъ яшав ёлда хыйлы яхшы къылыклагъа уйренме бола. Тек йыллар оьтген сайын гъар инсандагъы

яхшы ва яман хасиятланы кюрчюсю ата-ананы ожагъында салынгъаны билинмей къалмай.

—Менде бир сама яхшы къылыкъ бар буса, шо да атам-анамны ва оланы ата-анасыны яхшылыгъындан амалгъа гелгендир,—дей Жасмира. —Мен хыйлы йыллар уллатамны ва улланамны абзарында тургъанман. Магъа янгы эки йыл битген заманым эсимде къалгъан. Тюсюн айтгъанда, уллатам мени бек ёнкюте эди. Тек тарыкъ заманда талаплы болуп да бола эди. Ол Табасаран райисполкомну председатели болуп ишлейгенде, улланамны магъа къарама заманы болмагъанда озлени жыйылынарына алып бара эди. Ол бойлу-сойлу, асил адам эди.

Атам Волгограддагы оър ахтарыв школаны охуп битдирген. Гъар тюрлю къуллукъларда загъмат тёкген. Анам Наидапедучилищеден сонг Хучнидеги яшлар бавунда ишлеген.

Умуми кюйде алгъанда, мен насипли адамман,—деп Жасмира бир мягълетге ойгъа бата. —Насип, озокъда, гъар адам учун озтёрече бола. Насип не затдыр деп сорасанг, бирев де бир йимик жавап бермес. Биревлер насипни байлыкъда гёре, биревлер агълю яшавда, башгъалары касбусунда...

Муна мени яшлыгъым ва жагъыл йылларым нече де насипли эди.

Ювукъ адамларым мени даим якълап гелген. Шо бек агъамиятлы! Мен яш заманларымда чарчымлы къыз эдим. Бары да затгъа танкъытлыгъёзден къарай эдим. Агъын-гёгюн ойлашмай, адамны бетине туврасын айтып къоягъан яман хасиятым бар эди.

Анам мен гезикли керен бирев булан эришгенимни эшитсе, башлап мени булан толу кюйде рази бола эди. Тек бираз заман гетип, янында да олтуртуп, шо адам шону пелен саялы этгендир, айтгъандыр, балики, сени айыбынг да бардыр деп, сабур кюйде англатма къарай эди

Атам буса мени учун уллу эркъардашым йимик эди. Бары да затны англайгъан, эпсиз чыдамлы, сени якълама, кёмек этмеге гъазир турагъан инсан эди.

Мен, гертиден де насипли адамман. Мени учун насип — мал-матагъ, байлыкъ тюгюл. Мени эрим Нариман да тап шолай адам. Ону булан биз би-

ринчилей Хивге барагъанда, автостанцияда ёлукъдукъ. Ол мени баживюме авур сумкаларын автобусгъа гётерме кёмек этген эди. Мен буса: «Гъали де рагъмулу уланлар къалгъан экен»,—деп масхара этген эдим...

Сонг ону пединститутну къырийында гёрдюм. Бирдагъы керен китпаханада къаршы болду. Мени уйге узатагъан болду. Ювукъ гелмей ариден юрюп тура эди. Къарагъан-

болса да, биз башлап хыйлы заман агълю общежитиеде турдукъ. Биревлер бизге шону бетлеме де бетлей эди. Тик биз Нариман булан къошулгъан гюнден тутуп, ол гележек яшавубузну къурувун озюню бойнуна алды, биревге де харлы болма суймей эди. Охувундан сонг гечелер вагонланы бошатма юрюй эди. Институтну бешлеге охуп битдирди. О замангъы ректор, гюнагъларындан Аллагъ гечгир, Шейх Ибрагимович Исмайылов ону кафедрада ассисент этип къойду, сонг Нариман илму ишин якълады... Муна гъали 15 йыл —декан болуп ишлей.

Биз кёп затны башыбыздан гечиргенбиз,—деп узата Жасмира. —Тек сююнчде де, къайгъыда да биз даим бирче болгъанбыз. Биз шонча да ювукъ болгъанбыз, гъатта, бир-бир де бир-бирибизни англамакъ учун сёз де тарыкъ болмай. Мисал учун, адам сени къолунгю озюню къолуна алгъанда, ол даим сени булан болажыгъын, озюнден гетме къоймажыгъын шоссагъат англайсан...

Ол янгыз бизин агълюню башчысы тюгюл, савлай тухумну «одаманы да» дюр. Мени къайнамам Гюлханум

Амма мен бырынгъы адатларыбызгъа гёре аталаны, эркъардашланы, уланланы даражасы, абуру дагъы да оър болгъанны сюер эдим. Шолай къатынланы гъакъында да айтма боламан. Оланы ихтиярлары къыйыкъсытыла деген токъташдыривлагъа инанмайман. Тавлар элинде, къайсы заманларда да анагъа, къызардашгъа абур этилип гелген. Мен ойлашагъан кюйде, биз оз адатларыбызны унутуп, ят мердеишлеге артыкъ тергев ва агъамият беребиз. Бизин мердеишлер янгырар деп умут этемен. Улдулар гирип гелгенде, гиччилер ону зретуруп къаршылайгъан адат къалдымы? Булкъалагъа халкъ алда йимик жыйыламы?...

да, мени къачырып къоймасын деп къоркъа болгъангъа ошай,—деп кюлей Жасмира. —Бир-бирде гелип, бир затлар сорай эди. Шолай юрюп турду. Мен уйренип де къалгъан эдим. Ол заманлыкъгъа гёрюнмей къалса, ону гёзлерим булан излей эдим. Шолай озюм де билмей сююп къалдым... Къысмагъ буюргъандыр...

Нариман тутгъан ёлундан тайышмайгъан ва бек жаваплы адам. Бир ишден де тартынмай. Студент заманларында да ата-анасына юк болма суймей, онда-мунда барып къазана эди. Дос-къардашларда яшама имканлыкъ

бек гъакъыллы ва гъайлы къатын эди. Нариманда да шо хасият бар. Къайнаманмы, айрокъда, кёп айтагъан сёзю бар эди: «Бары да зат тюзелсин! Ахыры хайыр болсун!» Нариманда атасы Асвардан къалгъан хасиятлар да бар. Ол герти озден адам эди. Ялгъангъа, хыянатгъа, кукайлыкъгъа чыдамай эди. Яшларын эдепли-къылыкълы болма, ватанын суйме уйрете эди

Бизин уланларыбызны уллусу Амиран тувгъанда, къайнаманмы юреги тав чакъы болгъан эди. Биринчи гюндеринден тутуп, бешикдеги торайына халкъ ёммакъларын хабарлай эди,

ЖУРНАЛНЫ ЖЫЛТЫНДА

гъайлек йырланы йырлай эди. Яшаву-ну ахырынчы гюнлерине ерли Амиран ону гез ярыгы эди. Амиран Йыракъ Гюнтувушда асгерде къуллукъ эте эди. Ол ватанына бир гюнге гелсе де, уллатасыны ва улланасыны къабурларыны уьстюне бармай къалмай эди. Оьзюню биринчи уланына да уллатасыны атын къойгъан.

Муна бизин Саниабыз, — деп Жасмира бизин къаршыбызда олтургъан гелини булан таныш эте. — Бек ошагъан къайнама. Ону ймик эпсиз къонакъчыл адам. Билемисиз, ону аглюсю Якъутияда яшай. Олар шо сувукъ эллерде биргине-бир табасаранлылар бугъай. Мени уланым булан Москвада

бизин учун герти талчыгъагъанын, иш гюню битсе де, яшлар булан къалма рази болагъанын нечик къыйматларсан. Ол этеген ашланы татывун гъали де унутмайман...

Бизин яшавубузда, гъатта, иржайма ихтиярын ёкъ мюгълетлер де болгъан. Дос-къардашны якълаву, гъайлы янашыву болмагъан буса, дертлер гъали де юрекде туюн болуп турар эди. Озокъда, яшавда янгыз яхшы адамлар ёлугъа болгъан буса чы не бар эди. Бир тайпалар сенден тарыкъ затны алып битген сонг, сени башынгны сёйлеме башлайлар, артынгдан бичакъ урма гъазирлер... Тек насипге олайлар онча кёп туюл.

ДГПУ-ну тарихи факультетини деканы Нариман Асварович Асваров-ну иш ёлдашларыны, студентлени арасында уллу абуру бар. Анадан Табасаран районунда да ону атын уллу гъюрмет булан эсгерелер. Ону халкъыны гележеги, къысматы учун бек жаны авруй. Кёп йыллар язывчулагъа, шаирлеге, алимлеге ана тилинде китаплар чыгъармагъа кёмек эте. Бажарывлу, пагъмулу жагъыллени илмугъа къуришама къарай.

ёлукъгъанлар. Ол о заманларда Оборона министрликни оьр асгер университетинде охуй эди. Саниа да шо вакътилерде уьлкени тахшагъарына институтгъа тюшме гелген болгъан. Мени Агъматыма ва Аминагъа герти къызардаш болуп токътады.

Ортанчы уланы Агъмат жагъыллени масъалаларына къарайгъан министрликде ишлей. Амина буса гъали де 10-нчу класда охуй, гележекде врач болма умут эте.

Олар да атасы ймик, оьзлени алдына бир мурат салса, яшавгъа чыгъармай туруп, рагъат болмайлар, — дей Жасмира Багичева.

Биз къайтып насипни, аглюню, къурдашланы гъакъында хабарлайбыз.

— Насип учун кёп зат тарыкъ туюл чю. Бир-бир де янынгда яхшы адам болса да таманлыкъ эте. Муна мени яшларыма къарагъан къатын. Биз барыбыз да огъар бабушка Аня дей эдик. Ол бек билимли, тарбиялы, ачыкъ юрекли адам эди. Яшлар ону эпсиз сюе эди. Биз ол этген яхшылыкъланы бир де унутмажакъбыз. Сиз чи огъар иши саялы гъакъ тёлей эдигиз деп айтма боласыз. Тёлей эдик. Тек ону юрегини иссилегин, кёмек этме гъазирлигин,

Ондан къайры, адам не гъакъыллы, не къудратлы, не билимли болуп тувмай.

Шо барысы да сонг яшав сынаву булан геле, топлана. Гертини ялгъандан айырма башлайсан, алда ймик гъислеринге эркин ёл бермейсен... Мен билсем, инсангъа инг тарыкъ ва етишмейген зат — чыдамлыкъ ва сабурлукъ. Менде ва Нариманда шо бар. Къурдашларыбыз да шолай...

Нариманны ва Жасмираны къурдашлары аз туюл. Кёбюсю булан яш ва студент заманларындан тутуп къурдашлыкъны юрютелер.

— Мени бек ювукъ къурдашларым бар. Оланы мени уьюме не вакътиде гелмеге де ихтияры бар. Танг болсун, гече болсун, башгъа туюл, олар учун мени эшиклерим даим ачылгъан кюйде тура. Биз уьйлерибизни къурагъан заманларда Нариман: «Оьзюнде къурдашлар болмайгъан уьйлерден уьй болмас», — деп айта бола эди Ол байрамланы къурма, савгъатлар этип дос-къардашын, къурдашларын сююндюрме эпсиз сюе. Уьстевюне, Нариман тизив милли ашлар да этип бажара!

Къурдашланы яхшылыкъындан бизин оьзюбюзню аглю мердешлерибиз

тувулунгъан... Мисалучун — Галстукну гюню. Бир заманлар, 90-нчы йылларда Наримангъа институтда янгы ишлеме башлагъанда, къурдашлары галстукну савгъат этген эдилер. Тек Нариман галстукгъа гёре, адамны тийишли иши де болма герек деп, биринчилей шону декан болуп белгиленгенде такъгъан эди. Шондан берли кюлюкю, масхара булан Галстукну гюнюн оьтгеребиз.

Аглю мердешлени гъакъында узаттып айтгъанда, биз Ананы гюнюнден къайры, Атаны гюнюнде белгилейбиз. Шиърулар охуйбуз яда ата-анагъа багъышлап оьзюбюз шиърулар язабыз, там газет чыгъарабыз. Ондан къайры, бизин ожакъда Торайны гюню де юрولة. Шо гюн бизде улланалар ва уллаталар болгъан къурдашларыбыз жыйыла. Лап кёп торайы бар адам байрамны тамадасы болуп токътай. Озокъда, шолай байрамланы башгъа ерлерде де оьтгере буса да ярай.

Жасмира Багичева педагогикадан дарслар юроте. Бир янындан ону институтгъа тюшме гелеген яшланы билим даражасы тёбенлешегени талчыкъдыра. Яш наслу бары да маълуматны Интернетден алалар. Олар жамиятны арасында, коллективде, аглюде жагъил адам оьзюн нечик тутма тарыкъ экенни гъакъында аз билелер. Башгъа янындан ол яшлар рагъмулукъгъа, адилликге инанагъанлыкъын тас этмегенине сююне. Жасмира студентлери булан «Забота» деген интернатгъа баргъан кююн хабарлай. Студентлер сакъат яшлар булан ойнайгъандан къайры, тартынмай, жиргенмей дегенлей, оланы гъар-бир къуллугъун, гъажатын битдирме къарай эди. Кёбюсю дагъы да гележекбиз деп айтды. Шулай ерде жагъил адамлар герти аглю сюювню ва насипни къыйматын бек яхшы англама башлайлар.

Насипли аглю... Аслу гъалда шолай аглюлерден асил адамлар чыгъа. Шолай аглюлер магъа мол тюшюм береген емиш терекни эгесе сала. Тамурлары — анадан ерлерине сюювню кююп гетген ата-бабалары. Бою — даим якълайгъан ата-аналары. Бутакълары — яшавну узатагъан оланы авлетлери... Шо — яшавну уьзюлмежек, даимлик белгиси.

Яшавну поэзиясындан тувулунгъан ситърулукъ

Обзюн алышдырып, юрютеген ишин башгъасы этип болмасдай адамлар ёкъ деп айтыла гелген. Балики, бир якъдан шо тюз буса да ярай: адам гете, ону орнуна башгъасы геле, огъар да сонг уйренип къалалар. Уъстевюне, янгы адам ишин яхшы биле буса ва коллектив булан гелишип бажара буса, бираздан ону алдагъысын йимик суйме, абурлама башлайлар... Шо яшав ва шондан къачмагъа да кюй ёкъ!

Тек... Бизин Пакизат пенсиягъа чыкъды ва ол бизге етишмейгенин гъали яхшы англай турабыз. Ону ачыкъ ва талаплы сёзю, редакцияны ишине байлавлу гъар бир затгъа жаны авруйгъанлыгъы, анадаш лезги тилде чыгъагъан журналына гъакъ юрекден берилгенлиги етишмей.

Бир-бир адамлар бар, янгыз озлени барлыгъы булан къалгъанланы жыйнакълы болма, борчларына намуслу кюйде янашма борчлу эте, ялагъайлыкъны, эринчекликни гёрсетме къоймай. Олайлагъа шавкълу адамлар дей. Пакизат да шо къавумдан! Ол бирден ишин кююп, ял алмагъа гетегенин билдиргенде, тюзюн айтгъанда, биз осуз ишибизни нечик узатарабызны гёз алгъа гелтирип болмай эдик...

Бизин коллективде гъар кимни айрыча ери, этеген иши бар. Гъарибизни къайсы буса да бир тармакъда айрыча билимбиз, сынавуруз бар. Пакизатны айтсакъ, ол энциклопедия билимлери булангъы герти ва пагъмулу ярыкъландырывчу деме ярай. ДГУ-ну филология факультетин ва Москвадагъы М. Горькийни атындагъы адабият институтну охуп битдирип, оър билимлер алгъан ва кёп йыллар журналгъа уллу пайда гелтирип тургъан.

Пакизат Фатуллаеваны Дагъыстанда бек инче гъисли, ана тилини байлыгъын, халкъыны маданиятын ва тарихин уста кюйде гёрсетип бажарагъан шаир гъисапда таныйлар.

Ол шиъруланы школа чагъындан берли язма башлагъан. Биринчи асарларын муаллимлерине, ата юртуна, гиччи ватаныны гъайран табиятына багъышлагъан. Артдагъы шиъруларын алсакъ, Пакизат халкъы кююп гетеген ташлангъан юртланы къысматы гъакъында талчыгъып яза:

*Ты зря смеешься над аулом старым,
Ведь он в горах давным-давно возник,
Мы сами изменили эти скалы,
Покинув дом и речку, и родник...*

Ол къайсы тармакъда—журналистикадамы яда адабиятдамы, озюнню пагъмуларын толукюйде гёрсетме бажаргъанын буссагъат айтмагъа къыйын. Неге тюзюл, ону не макъалаларына, не шиъруларына танкъытлы сёз тапма къыйын. Ол шаир, таржумачы, адабиятчы, журналист гъисапда сёзню гючюн сезе, ойларын бир таъсирли тенглешдирирге, келпетге айландырмакъ учун ана тилини бары да имканлыкъларын къоллай. Шо ким де буса да болагъан гююнер тюзюл.

Адабиятны гъар тюрлю жанрларыны устасы Пакизат Фатуллаева аналитика, биография, адабият очерк лени автору гъисапда тезден берли танывлу болгъан. Ону Дагъир Хрюгскийге, Сулейман Стальскийге, Саят Стальскийге, Фазу Алиевагъа ва озге белгили шаирлеге багъышлангъан очерклери Дагъыстан адабиятны ахтарывда уллу къошум болуп токътагъан.

Бугюнлерде Пакизат Фатуллаева яратывчулукъну бирдагъы бир къайдасы булан машгъул болуп тура. Ол орта асурулардагъы аты айтылгъан шаирлер Низамини, Навоини, Фирдоусини шиъруларын таржума этип, охувчулагъа етишдирген...

Пакизатны ич дюньясы озтесиз бай, ол адилликге ва рагъмулукъгъа инанып яшай. Четим масъалалардан баш къачырмай. Муна гъали де ол пенсияда буса да, лезги маданиятны ва адабиятны гъакъындагъы радио ва телеберилишлерде ортакъчылыкъ эте. Ону макъалалары чакъ-чакъда республика газетлени ва журналланы бетлеринде чыгъа...

Гъар шаир деген атгъа ес болгъан инсан ичинден романтик боладыр. Озью яратагъан поэзия дюньясындан айланадагъы яшавгъа къыймат бере. Бизин Пакизатда бир тамаша эки башгъа-башгъа дюньялар гелишип яшай— оър ругъну дюньясы ва гъалиги дюнья. Ол мени эсима гелеген кюйде, инчесаниятны ва яшавну арасындагъы дазуланы буза, адатлы яшавну поэзия яшав булан толумлашдырма, байындырма къарай.

Дарги тилде чыгъагъан журналыбызны редактору Патимат Вагъитова китабында озюнню иш ёлдашыны гъакъында булай яза: «Пакизатны дюньясы кёп генг ва уллу. Пакизат— гюн де, ярыкъ да, сююнч де дюр, онда ювукъ адамларына, ватанына бакъгъан сююв де бар. Ол шо сёз ситърулукъ яшавну поэзиясындан тувулунгъанын озъю де яхшы англай».

Наида КЕРИМОВА

ТАВДАГЪЫ ИССИ УЪЙ...

АЙШАТ ТАЖУДИНОВА

Рагъмулукъ – озгени кыйынын тез юрегине алагъанлыкъ, тарыкъ заманда башгъагъа табылагъанлыкъ... Гъар гюнлюк яшавда баргъан сайын шо сёзлени сийрек эшитеген болуп турабыз. Оланы герти маънасын озюнг бир балагъа тюшгенде, шону булан янгыз бетге-бет къалгъанда англайсан.

ЯШАВДАН ГЁНГЮ ЧЫКЪГЪАНДА...

Етимлер, яшларын янгыз оьсдюреген аналар, айрылывлар... Дагъы да айтсакъ, агълю яшавунг тюзелмегени дос-къардаш билип, айып ишге гысаплап къояр деген къоркъув. Шолай мюгълетлерде яшама да суймейсен, бир затны гъакъында да ойлашмайгъан кюйде, унутулуп къалма сюесен. Яшамакъ учун уъй-эшик, ачдан оьлмес учун аш-сув тарыкъны гъакъында ойлашма да ойлашмайсан. Неге тюгюл, оьктемлигинг сени оьзгелерден кёмек тилемеге кюймай. Ят адамлардан да языкъсынывну къаравуллама...

Я олай тюгюл, тавлар элинде гъар къачанда адамлар рагъмулу болуп гелген деп, рази болмайгъанлар да бардыр. Тек тюзюн айтгъанда, сагъа оьзюню къал-

къысыны тубюнде исинме ер гёр-сетежеклер, сагъа тынглажакълар, ашын-къашын берерлер гъар заман ёлугъуп турмай чы. Биз шо гъакъда бугюн Воронеждеги аналыкъны ва яшлыкъны якълайгъан «Ангел-хранитель» деген рагъмулу центри башчысы Евгения Юрьевна Величкина булан лакъыр этебиз. Ол бизин республикагъа янгыз сынав алышдырмагъа гелмеген, Дагъыстанда да шо меселдеги центрланы ачмагъа сюе ва шо рагъмулу ёлунда биринчи абатлар да алынган деме ярай.

–Аналаны ва яшланы масъалалары гъар регионда бир-бирине ошагъан,–деп хабарлай Евгения Юрьевна. –Мен кёп йыллар «Ангел-хранителде» ишлей туруп, бир затны эс этгенмен–экономикадагъы бузукъ гъалны инг башлап аналар ва яшлар сезе. Пачалыкъ оьзюню агълю политикагъа бай-

лавлу янашывун гъали де ачыкъ этмеген, мекенлешдирмеген. Сагъ-наларда шо гъакъда нече де кёп алив сёзлер чалына. Амма ишишге тюшгенде, агълю яшав лап артда къалып тура. Агълю политика дегенде, мен къошум пособиелени яда оьзге акъча масъалаланы гъакъында айтмайман. Инг башлап яшлар учун онгайлы яшав шартлар болдурмагъа тарыкъ.

Евгения неге Дагъыстанны сайлагъанны билме сюемен.

–Билемисен, биз жамият къурумбуз, ишибизни грантлагъа, айрыча адамланы гъайлы кёмегине гёре къурабыз,–деп англата ол. –Шо, озокъда, ишибизде бир тюрлю четимликлени тувдура, бизге пачалыкъны кёмеги тиймей. Биз гъал янгыз бир-эки регионда тюгюл, бугюн уьлкебизде алышынгъанны сюебиз. Неге сизин республиканы сайлагъанбыз деп сорайсыз. Дагъыстан жамиятны яшавуну хыйлы оьзтёрече янлары бар. Мунда тухум-тайпалыкъ аралыкъланы гъали де унутмагъанлар. Шо буса тувра аналыкъны ва яшлыкъны масъалалары булан байлавлу.

ДАГЪЫСТАН АГЪЛЮЛЕНИ ОБЪТЪРЕЧЕЛИГИ

Евгения Юрьевнаны дагъыстан агълюлени, оланы ич тизилиши, аралыкъларыны гъакъында не ойлашагъанын билме къарайман. Ол сёзлени мизанларда чегегендей, сайлай туруп жавап бере. Е. Величкина дагъыстан агълюлердеги гъалиги гъалын янгыз акъ яда къара тюсде бояп къыйматламакъны яны тюгюл. Ол инг башлап тергев этген аслу зат—центр гъа гелеген къатынлар озълени агълюсюндеги герти гъалны аян этме сюймейлер. Шогъар биз де центр гъа журналны тапшурувуна гёре баргъанда тергев этдик. Бириси де журналистлер булан сыр чечме алгъасамай эди. Гъатта, яшларыны бетлерин къоллары булан яба эди.

—Биз Магъачкалада «Тавдагъы исси уй» деген центр янгыз къычырыкълы ат тюгюл,—деп эсгер «Ангел-хранителни» башчысы. —Биз, гертиден де, ондагъы къатынлар озълеге гъайлы янашагъан, тынглап, кёмек этип болагъан исси уйде йимик гъис этгенни сюебиз.

—Озокъда, олар булан аралыкъ тутма тынч тюгюл,—деп узата Евгения Юрьевна. —Дагъыстанлы къатын кёп сёйлейген къатын тюгюл. Ону ойлары, талчыгъывлары юрегине рагъатлыкъ бермей, къыйыны-дерти гъакъында сюймей туруп айта. Бир-бир де озъюню айыбындан шу гъалгъа тюшген эрлерин якълама къарайлар. Бары да гюнагъны къайнанасына яда

башгъа къардашына салалар. Шолай гезиклерде ерсиз сёз булан гъалны дагъы да бек оърчюкдюртмес учун, бизден айрыча къылыкълыкъ, гъайлы янашыв ва чыдамлыкъ талап этиле. Четим яшав гъалгъа тюшген къатынлагъа даим юрек яраларын хозгъап турмай, оьтген яшавун гёзден гечирип, танкъытлы гёзден къарап, янгы гележегин къурмакъны гъайын этме тюше. Биринчилей — иш тапмакъ, яшын яшлар бавуна салмакъ. Биз шо масъалаланы чечме кёмек этебиз. Гъатта, анасы иште буса, яшын озъюбюз барып яшлар бавундан алабыз... Гъасиликалам, масъалалар кёп...

—Кёмек этмесек, якъламасакъ, шо къатын ахырда не ёллагъа тюшежегин яшав гёрсетип тура. Мен ва мени иш ёлдашларым аякъгъа туруп, янгы яшав башлап болгъан, терс ёллардан къутгъарылгъан гъар къысмаг уьлкебиздеги бютюн гъалланы алышдырма бола. Шо нече де къыйын, даим тергевню, гъаракатны талап этеген иш.

—Къатынлар сизин центрны гъакъында къайдан биле, нечик таба?

—Биз биринчи йыл тюгюл ишлейгенибиз. Центрда бир сама болгъан къатынлар, бизин ишибизни гъакъында шолай четим гъалгъа тюшген озъге къатынлагъа да хабарлай. Центрны иши булан толу кюйде таныш болма сюегенлер Интернетдеги бизин сайтыбызгъа гирип пайдаланма бола. Ондан къайры, биз къатынланы пачалыкъ центрлары булан тыгъыс байлавлукъ

юрютебиз, сынав алышдырабыз.

Центрны башчысы озъю де кёп яшлы ана. Къатынланы масъалаларын ол англамай, ким англажакъ дагъы. Уьстевюне, Евгения Юрьевна бу рагъмулу ишге эрин де къуршагъан. Ол олжасына болагъан кёмегин этме къарай, гъар-биришинде якълай. Оларавур намусланы бойнуна алып, яшавгъа уьстюлю кюйде чыгъарып болагагъына инанасан. Центрны башчысыны жагълыгъына, уллу агълюню сакълап, юрютюп бажарагъанына къарап, бизге янгыз сукъланмакъ къала. Е. Величкина центрны иши гъакъда айта туруп, бары да янларын унутмай эсгерме къарай. Аналыкъны ва яшлыкъны масъалаларын чечивню бары да янларын гъисапгъа алып, умуми кюйде юрютме герек деп ойлаша ол. Янгыз шо заман асувлу натижалагъа этишме бажарылар.

—Къатынлар мунда турагъан вакътини ичинде озълеге янгы къурдашлар таба, гъакълашма, лакъыр юрютме уьйрене. Шо оларда озълердеги гючге инамлыкъ тувдура, янгы умутлагъа ёл ача,—деп хабарлай Евгения.

—Биз озъюбюзню ишибизде белгили педагог Макаренкоу методикасына таянабыз. Шо методиканы аслу ою ва мурады—адамланы сыкълашдырагъан, бирикдиреген умуми иш булан машгъул болув. Башгъа-башгъа хасиятлары, яшав къаравлары булангъы къатынланы бирикдирмек оьтесиз къыйын буса да, тек тийишли къаст этилсе,

РАГЪМУЛУКЪ

бажарылмайгъан зат да тюгюл. Мунда умумийыйылар оьтгериле, къатынланы арасындан староста айрыла, ашюйде гезик булан къуллукъ этелер, турагъан еринде тазалыкъны болдуралар. Аш-сув, турагъан ери учун олар бир зат да тѣлемей.

– «Тавдагъы исси уьйню» къурдашлары аз тюгюл,–дей Евгения.– Мисал учун, «Чабан» деген фирма бизин тегин акъкъатыкълар булан таъмин эте. Шолай кѣмек этеген дагъы да предприетиелер бар.

АСЛУСУ–АДАМЛАР!

Мунда гъариси озь иши булан долана. Центрдагъы касбучулар борчларына сувукъ-салкъын янашагъаны эс этилсе, ол мунда узакъ турмай, шоссаягъат ишинден азат этиле. Центргъа гъар тюрлю къысматы булангъы къатынлар тюше. Мисал учун, оланы бириси Къызлардан гелген 30 йыллыкъ жагъил къатынэки яшы баргъа да къарамай, гъали де уьй техниканы къоллап бажармай. Олайтагъан кюйде, гъар гюнлюк ашны абзарында агъач отну уьстюнде гъазирлей болгъан. Ону эри ва дос-къардашыны кѣбюсю пасат яшавну юрюте, ичкиге берилгенлер. Центрни гъаракаты булан ол башгъа шагъаргъа гѣчдю ва ишге тюшдю.

–Озокъда, шолай гезиклер кѣп ѳлукъмай,–деп хабарлайлар центрни къуллукъчулары. Буса да къатынгиши уьюндеги пакарсызлыкълагъа чыдап болмай, беш яшындан уьчевюсюн озью булан алып, экевюсюн атасына къююп, ожагъындан чыгъып гетегенине тамаша болмайлы болмайсан. Яда башгъа мисал. Къатынгиши Дагъыстангъа Краснодар крайдан гелген. Мунда дагъыстанлы улан булан таныш болуп уьйленген, бусурман динни де къабул этген. Тек агълюсюн тозулма къоймай, сакълап болмагъан. Гъали ол центрда яшай. Бирдагъы къатынгиши озьоне даимкъолгѣтереген эринден къачып Избербашдан гелген. Ону булан 11 йыл болагъан яшы да бар. Яшны савлугъу осал саялы, ону республика азарханагъа салма тюшдю.

Къатынлар «Тавдагъы исси уьйге» пачалыкъ къурумланы янындан кѣмек болмагъанда гелелер. Центрда къатты талап бар: центргъа тюшген адамлагъа немкъорай, сувукъ-салкъын янашма ярамай. Олар булан тындырыкълы кюйде иш юрютелер, хасиятын, агълю яшавун билме къарайлар. –Адатлы гъалда центрда турагъан аналар-яшавдан гѣнгю чыкъгъан, бир затгъа да, биревге де инанмайгъан, психикасы бузулгъан къатынлар,–дейлер центрни къуллукъчулары.

–Янгыз биз озьлеге, гертиден де, кѣмек этме сюегенибизни анлагъанда, олар юрегин ача, орамда аш-сувсуз нечик къалгъаныны гъакъында хабарлай.

ГЕЛЕЖЕКГЕ УМУТЛАР

Центрда гележекге не йимик планлар къура? Дагъы да кѣп къатынланы къабул этип болардай озьлени айрыча бинасы боларгъа бек умут этелер. Гъалиге центр гъакъгъа тутулгъан уьч уьйлюк квартирде ерлешген. Сонг да центрни башчылары республиканы бары да районларында «Тавдагъы исси уьйню» бѣлюклери болгъанны сюе.

Центр мунда тюшген къатынланы къысматына гертиден де таъсир эте. Оланы масъалаларын чече, документлер онгара, ишге сала, опуракъ, аякъгийим ва озьге тарыкъ-герек булан таъмин эте. Лап аслусу–гележекге умут бере.

–Рагъмулу иш унутулмас,–деп гъисап эте Евгения Величкина ва центргъа гъайлы адамланы кѣмеги энниден сонг да тарыкъ экенни эсге сала. Бизин инстаграмда озьюбюзню группабыз бар ва дагъыстанлылар гюн сайын бизге къошулагъанын гѣрюп тураман. Озьлени кѣмек къолун ялгъама гъазир экенин билдирелер. Биз шо ишни дагъы да камиллешдирме къаражакъбыз.

«АДАМЛАР БИРАЗ САМА РАГЪМУЛУ БОЛАР»

«Йырдан артыкъ биргине-бир зат бар—шо да дагъы да кѣп йырлар»

Элла Жейн Фицджеральд`

Шу белгили америкалы йыравну сѣлерин «Волна» деген хорну ва «Лукоморье» деген яш фольклор ансамбли чебер ѳлбашчысы Юрий Ханжов эсгерегени негъакъ тюгюл. Юрий Л.Собиновну атындагъы, Россияда биринчилерден болуп къурулгъан Саратовдагъы консерваторияда охугъан. Бугюнлерде ол ДГПУ-ну музыка алатланы кафедрасына башчылыкъ эте, университетни профессору.

Гъали бизден кѣп арек гетген асруну 30-нчу йылларында Дагъыстангъа Россияны гъар тюрлю тарапларындан хыйлы орус агълюлер гѣчюп гелген эди. Олар аслу гъалда заводларда, фабриклерде, оър охув ожакларда, школаларда ва азарханаларда загъмат тѣге эди. Оьзлер булан янгыз миллетини

мердешлерин тюгюл, халкъ йырларын да алып гелген эди. Шагъар маданият яшавда оьзюнде орус халкъны инг яхшы йырав фольклору къуршалгъан къатлавлар арагъа чыгъа.

«Волна» деген халкъ хор республиканы даражасында оьтгерилеген «Эхо гор», «Тебе, Победа, посвящается!», «Дагестан-моя семья», «Салют Победы», «Казачье подворье», «Пасха», Масленица» деген халкъ яратывчулукъну байрамларында, «Поэзия национального костюма» деген регионар фестивалны, «Горцы» ва «Каспий-берега дружбы» деген халкъара фестивалланы даимлик ортакъчысы.

Кѣп йылланы узагъында, хор къурулгъандан берли яратывчу коллектив шо музыка мердешлени сакълап юрой.

«Волна» Дагъыстанда орус халкъны маданиятын оьсювоне ва генг кюйде яйылывуна уллу къо-

шум этген. Хорну уьстюнлюклери булан бары да дагъыстанлылар оьктем бола. Хор республиканы, шагъарланы яда районланы даржасында оьтгерилеген бары да чараларда ортакъчылыкъ эте. Ондан къайры, орус йырны халкъ хору Москваны, Ленинградны, Ростовну, Бакюню, Волгоградны, Аштарханни ва олай хыйлы оьзге

шагъарланы уллу сагъналарында оьзлени гьюнерлерин гѣрсетген.

Ансамбль халкъара, бютюнсоюз, бютюнроссия конкурсланы ва фестивалланы лауреаты. Хорну биринчи чебер башчысы Дагъыстанны ат къазангъан артисти И.

С.Лапин эди. Ол янгы кзурулган хоргъа башлап Магъачкъаладагъы балыкъ консерва комбинатны ишчилерин кзурагъан болган. «Волнаны» репертуарына белгили халкъ йырлар, совет композиторланы йырлары ва балыкъчыланы фольклору гире болган.

Хорну ортакъчылары аслугалда къатынгишилер: инженерлер, муаллимлер, студент къызлар, школаланы охувчулары, пенсиягъа чыкъганлар. Айрыча атларын айтма тюшгенде, озокда, инг башлап Дагъыстан маданиятыны

ат къазанган къуллукъчулары А.К. Иванова, А.К. Маричкина, Н.Д. Трудненко, А.С. Сухорукова, Н.Ф. Иванова, Б.Е. Буслаева, В.Я. Мирошнеченко, М.М. Федотова, Т.А. Лемешева, Л.Д. Гущина, Р.Ф. Бабенко ва такъмакъланы йырлайган республикадагъы лап белгили йырав – Любовь Шепотько. Оланы пагъмусу, гъаракаты булан хор халкъны сюювюн къазанган.

В 1985 –нчи йылда «Волнагъа» «Халкъ хор» деген гъюрметли ат бериле. Шондан берли хорну репертуарында адатлагъа байлавлу

халкъ йырлар ва сарынлар, масхара йырлар ва Россияны гъар тюрлю областларыны ерли фольклору аслу ерни тута.

30 йылдан да артыкъ хоргъа орус фольклорну лап яхшы билеген касбучуланы бириси, оляратывчулукъ иши булан бирге, илму ва педагогика ишин де ара бёлмей узата. Халкъ музыка алатланы, фольклорну ва халкъ яратывчулукъну масъалаларына багъышланган хыйлы монографияланы, илму ва методика ишлени автору.

Ханжов озюнде кёбюсю къатынлар ортакъчылыкъ этеген коллективде бир янындан ишлеме къужурлу, бирдагъы янындан къыйын деп мюкюр бола. Даим янгы макъамланы ахтарыв, арты-алды ёкъ концерт сапарлар, конкурслар ва фестиваллар... Къыйын неге тюгюл, йыравланы музыка гъазирлиги бир йимик даражада тюгюл, хасиятлары да башгъа-башгъа. Шоларда бирлешген, сыкълашган коллективни кзуруп болмакъ – инг де четим масъала.

Юрий Геннадьевич айтагъан кюйде, шолай бары да якъдан ёрукълу коллективни амалгъа гелтирмек учун, инг башлап гъарисинде жаваплылыкъ, умуми ишге жаны авруйганлыкъ болма герек. Бир-бири булан гъайлы болма тюше. Ондан къайры, озю ёлбашчыгъа да коллективни пикрусуна

кыулакъасма, ону оюн гысапгъа алмагъа да тарыкъ бола.

Юрий Ханжов гысап этеген кюйде, хор жаны бар йимик зат. Ичинде даим бир тюрлю алышынывлар болуп тура. 60 йылны ичинде нече-нече йырав гетген, нечеси гелген ... Тек бугюнде «Волна» алдагъы наслуланы мердешлерин устынюлю кюйде узатып тура.

Коллектив йыравлары Людмила Смирнова ва Надежда Вдовухина булан бек оьктем бола. Олардан къайры, Алена Орлованы, Валентина Эрдманны, Наталья Соловьеваны, Нина Захарованы, Амина Щукинаны, Елена Тынянскаяны, Юлия Попованы, Марьям Балгишиеваны, Валентина Имамованы хорну устынюлюклеринде аслам къошуму бар.

20 йыл алякъда уллулардан уьлгю алып, яшланы «Лукоморье» деген фольклор ансамбли арагъа чыгъа. Шону да Ханжов къургъан. Яшлар оьзлер айрыча йырлап къоймай, уллулар булан да бирче къошулуп концертлерде ортакъчылыкъ эте. Къаравчулар шо меселдеги йырлаву, айрокъда исси кюйде къаршылайлар.

Биразалда яш йыравлар Татьяна Шелестова, Зайнап Гюсейнова, Милена ва Салида Айдабуловалар уллу хорну ортакъчыларыны сыдырасына къошулгъанлар.

Халкъ хорунан янгы йыравлар къуршалагъандан къайры, реперту-

арында да бир тюрлю алышынывлар болгъан. Оьзге йырлар булан янаша гъали сагънадан «Матушка-Россия», «Ой, на горе калина», «Пора, пора гостям с двора», «Если хочешь быть военным» деген халкъ йырлары ва совет композиторланы йырлары да чалына.

Хорну концерт чалышывун гьзден гечирип къараса, йыравлар оьр даражадагъы музыка бажарывлугъун гьрсете деп инамлы кюйде айтмагъа ярай. Шонча да оланы тавушлары арив, таза чалына. «Волнаны» шексиз кюйде Россияны инг белгили хорлары булан бир сыдырагъа салма ярай. Хоргъа бир

тынгласанг, оланы йырлайгъанын дагъы да ва дагъы да эшитмеге сюесен.

Юрий Геннадьевич айтагъангъа гьре, хор адамланы бирикдире, сыкълашдыра, ругъландыра, адамланы арасында разиликни тувдура. Хыйлы тавушлар бирче чалынагъанда, оланы гьариси ол янгыз туююл экенин, бары да инсанлар бир-бирине агъа-инилерэженингисэте. Белгили француз Мирей Матье де: «Болгъан чакъы кеп йырлама къарыгъыз. Йыр юрекни исиндире»,—деп негъакъ айтмагъан болгъан.

Юрий Ханжов яшавда уллу даражалагъа етишгенлер яш йылларында хорда йырлай болгъанына бек инана. Шону академик Базарный айтгъан сьзлери де гертилей. Ону пикрусунан гьре, хорда йырлайгъан яшлар оьзге тенгилеринден эсе, аз авруй, йыр оланы гъалеклигин басылта, оьзюнг онгайлы кюйде гьис этмеге имканлыкъ бере. Ондан къайры, маъналы, гъакъыллы кюйде сьйлемге уьйрете, математиканы ва тыш тиллени уьйренинге кьмек эте.

«Хор йырлап къайданы бюс-бютюлей, бары да ерлерде янгыртма герек. Шо заман адамлар бираз рагъмулу болар»,— дей «Волна» деген халкъ хорну чебер баичысы.

ВИОЛЕТТА РАТЕНКОВА

Биз сыйламасақ, ким сыйлар?!

АЛАВ АЛИЕВ

Жагьил режиссёр Г. Орловну «Поддубный» деген чебер фильми уллу экранлагъа чыкъгъаны онча кёп заман болмай. Фильмни авторлары токъташдырагъангъа гёре, аты дюньягъа белгили кочап «Болат Иван» 40 йылны узагъында гъар тюрлю ярышларда ортакъчылыкъ эте туруп, бирде утдурмагъан. Шогъар байлавлу Интернетдеги макътавлу селенивлер булан аралашып, Иван Поддубныйдан устюн гелгенлер болмагъан дегенге шеклик этегенлер де бар. Поддубныйны утгъанланы арасында дагъыстанлы батырлар Ал-Къылыч Хасаевни ва Сали-Сулейманни (Маммакочап Махтулаевни) атлары да эсгериле. Интернетни къоллауларыны кёбюсю шону тав элинде тувгъан бир уйдурмагъа гысаплайлар.

Гелигиз, герти къайда, ёравлар къайда экенин токъташдырма къарайыкъ.

Оьтген девюрлени кочапларына багъышлангъан китапларда мен бизин нартлагъа байлавлу гъеч маълумат тапмадым. Осетинли «Къазбектав» (Темирболат Конуков), къзах «Къара Иван» (Кажимукан-гъажи Мунайтпасов), орус батырлар Заикин, Кашеев, Чуфистов, Вахтуров, Башкиров ...бар. Амма Ал-Къылычны ва Сали-Сулейманни атлары сама тутулмай. Шо саялы оланы гъакъындагъы хабарланы кёплер уйдурмагъа гысаплайгъанына тамаша болма тюшмейдир.

Эсгерилген кочаплар оьз заманында гючю-къува-ты, герти къоччакъ хасияты, гюнери булан спортну тутушуп ябушув JURасыны лап уьст канзилерине оьрленген, дангъа айтылгъан адамлар. Шогъар да къарамай, яшав оланы бирисин де ёнкютмеген. Кёплерини къысматы гъали де мекенли ахтарылмагъан. Неге китапларда бизин батырланы атлары ёкъ? Эки сёз булан айтгъанда – эсибизни ютгъанбыз.

Къарагъыз гъали хоншу Къазахстанда дюньяны чемпиону К. Мунайтпасовгъа нечик абур эте! Сёз ёругъунда айтгъанда, о девюрлерде (1912-нчи йыл) Россия Империясындан Маккагъа гъажгъа баргъан бусурманланы арасында биргине-бир спортсмен, Кажимукан Мунайтпасов болгъан.

Къазахстанны гьукуматыны тапшурувуна гёре, ерли алимлер «Къара Иванни» яшавуна байлавлу хыйлы ахтарывлар оьтгерген. Бары да о замангъы журналланы, газетлени хоталап чыкъгъан, ол ябушгъан шагъарланы архивлеринде ишлеген. Сонг шо бары да жыйылгъан материалланы Россиядагъы спортну ахтарагъан тарихчилеге бакъдыргъан. Шо саялы справочниклерде, энциклопедияларда ону аты эсгериле. Къазахлар Кажимукан-гъажини оьзлени милли Игитине гысаплайлар. Биз буса не этгенбиз деп макътанып болабызмы?

Инкъылапдан алдагъы Дагъыстанда, айрокъда къумукъланы арасында халкъ Ал-Къылычгъа бир сигърулу нартгъа, девге йимик къарай болгъан. Ол бир нече адам хозгъап болмайгъан ярланы ойнай туруп дегенлей, еринден тебере болгъан. Темир гесеклени, залим мыхланы буруп-буруп, хамурну йимик ийле-ген. Огъар бир нече налны алып сындырмагъа бир зат да тюгюл болгъан. Яда устюнде атлы булангъы аргъумакъны сенекге чанчылгъан биченни йимик оьрге гётерме ол учун бир зат да болмагъан. Ону гюнерлерини къайсын-бирисин айтарсан...Шону халкъ унутмай ва бугюнде эсинде сакълай.

Ону спортдагъы устюнлюклерини гъакъында онча кёп маълумат сакъланмагъан. Ол Иранны, Тюркияны, Францияны, Китайны, Азербайжанны ва Россия Империяны хыйлы шагъарларындагъы ярышларда ортакъчылыкъ этген. 1920-нчи йылда гюллеленгенче, янгы Совет гъакимият ону бары да утгъан савгъатларын чыгъарып алгъан. Шоланы сонггъу къысматын бирев де билмей. 1993-нчи йылда РФ-ни Оьр Судуну къарары булан Ал-Къылыч Хасаевден бары да айып-лавлар тайдырылгъан.

Сали-Сулейманни гъакъында айтсакъ, ол 18 йыл чагъындан тутуп тувгъан юртундан арекде яшагъан ва ону устюнлюклерини гъакъында Дагъыстанда узун къулакъдан эшите эди. Сали-Сулейман дюньяны яртысын айланып чыкъгъан. Огъар гъар тюрлю пачалыкъларда къоюлгъан атлар да кёп затны англата:

«Дагъыстанны арсланкъапланы», «Кавказны Гераклы», «Гюнчыгъышны кумири»... Ол утгъанланы арасында дюнъяны чемпионлары поляк Станислав Збышко-Цыганевич, иранлы Белал, америкалы Том Конан, тюрк Юсуф, италиялы Жованни Райцевич ва россиялы кочаплар Иван Заикин, Николай Вахтуров, Иван Шемякин бар.

Белгили адамланы айланасында даим бир тюрлю къужурлу хабарлар тувулуна. Мисал учун, уллулар айтагъан кюйде, Ал-Къылыч арсланкъапланны авзун экиге яргъан болгъан, Сали-Сулейман буса къапландан уьст гелген. Шону гертилейген далиллер бармы деген сорав арагъа чыгъа.

Ал-Къылычны арсланкъаплан булангъы ябушуву гъакъында журналистлеге кочапны къызардашы айтгъан. Ондан къайры, ону уьюню тамында хыйлы заманлар озю оьлтюрген арсланкъапланны териси илинип тургъан. Ал-Къылычны йыртгъыч булангъы «тогъатартыву» Санкт-Петербургдагъы цирклени бирисинде оьтгерилген. Шо гъакъда юртлуларына темиркъазыкъ тахшагъаргъа къазанчгъа баргъан къазыкъмухлулар хабарлай болгъан.

Бираз алларда мени къолума Украинаны Николаев шагъарында турагъан ерли тарихчи В. Чунихинни макъаласы тюшген эди. Макъалада ол Николаевдеги циркде ХХ асруну башлапгъы йылларында кочап Рубенни (Ал-Къылычны аты) эки тонлукъ оьгюз булангъы ябушувуну гъакъында яза. Дагъыстанлы нарт аз заманны ичинде ачувлу гъайванны энгип болгъанына жыйылгъанланы бек кепине гелген.

Сали-Сулейманны къаплан булан байлавлу хабары да бош ерден тувулунмагъан. Шо гъакъда о заманлар Санкт-Петербургдагъы «Геркулес» деген журналда язылып чыкгъан. Бизин кочап циркде гезикли ябушувгъа гъазирленип турагъанда, бирден ону алдына бир залим йыртгъыч гелип къадалып токътай. Сали-Сулейман эсер-месер болуп, эс тапгъанча къаплан ону уьстюне атыла. Адамны ва йыртгъычны арасында оьлю оьчешив башлана. Сан-саны параланса да, кочап онгай табып, къапланны бойнундан къысып тутуп, бувуп оьлтюре. Сонгъа таба белгили болгъан кюйде, алдындагъы гюн Сали-Сулейман испаниялы кочап Альберто Гонсалесни утгъан болгъан. Бизин батырдан нечик ачув алагъанны билмей, ол Сали-Сулейман ябушувгъа гъазирленегенде, яшыртгъын кюйде йыртгъычлар сакъланагъан челтирни эшигин ачып къоя.

Сали-Сулейман бек яраланып, уьч айны узагъында азарханада ятып турма бочлу болгъан. Ону чакъ-чакъда Иван Поддубный гьрме геле. Бир гезик буса ону булан бирче дагъыстанлы кочапны къоччакъ ишини гъакъында эшитген йырав Фьдор Шаляпин ва язывчу Максим Горький гелген болгъан.

Макъалабызны башына къайта туруп, Сали-Сулейманны ва Ал-Къылычны Поддубный булан ябушуву болгъанмы? Болгъан буса къайсы утгъан? Шону да ахтарып къарайыкъ.

Поддубный 40 йылны ичинде биревге де утдурмагъан деген токъташдырыв дурус тюгюл. Масала,

1903-нчю йылда Парижде оьтгерилген дюнъяны чемпионатында «Болат Иван» ерли кочап Рауль де Бушеге утдургъан. Сьз ёругъуна айтгъанда, арадан бир нече йыл оьтюп, гезикли чемпионатда Сали-Сулейман кьурдашыны «хатирин кьалдыргъан» Бушени шексиз кюйде ута. Мен билеген кюйде, бирдагъы гезик «Чемпионланы чемпиону» 1924-нчю йылда Москвадагъы ярышларда жагъил кочап Иван Чуфистовну энгип болмагъан. Тюзюн айтгъанда, Поддубныйге шо вакътилерде 50 йыллардан да артыкъ бола эди.

Сали-Сулейман ва Иван Поддубный герти кьурдашлар болгъан. Аты айтылгъан кочап ким булан да ювукъ аралыкълар юрютмеген. Оьзгелеге ол сансынмай уьстден таба къарай болгъан. Тек бизин улангъа уллу гьюрмет булан янашгъан. Ону кьеми булан Сали-Сулейман француз ябушувуну сырларына тюшюнген ва гьюнерлерин Санкт-Петербургдагъы макъталгъан спорт клубда камиллешдирген. Шо клубну граф Рибопьер кьургъан болгъан. Сали-Сулейман ва Поддубный Флоренциядагъы дюнъяны чемпионатында бир-бири булан тогъатартма чыкгъан болгъан. Тек бириси де уьст гелип болмагъан.

Ал-Къылычны ва Поддубныйны ябушуву гъакъында гъалиге мекенли маълуматлар табылмагъан. Тек, тюзюн айтгъанда, шо ончакъы агъамиятлыдыр деп эсима гелмей. Не башгъадыр, олар барысы да бизин батырлар ва оланы игитлигине тийишли кыймат бермек бизин сыйлы борчубуз. Бизге дагъыстанлылагъа, къумукълагъа оьзюьзюню нартларыбызгъа абур этивге оруслардан, осетинлерден, къазахлардан уьлгю алмагъа герек. Балики, бир заман биз де Ал-Къылычны ва Сали-Сулейманны гъакъында чебер фильм чыгъарарбыз...

«ДАВНУ АКЪУБАСЫН ЧЕКГЕНЛЕНИ БИРИСИ...»

ПАХУ ГЪАЙБУЛЛАЕВА

Очерк

Давдан улан тувмай, къайгыбыз тува деп уллуларыбыз негъакъ айтмагъан. Гертиден де, Уллу Ватан дав кѣп-кѣп аналаны уллутду, бозлатып, чѣгюлендирди. Нечакъы ожакълагъа къара-къайгыны къопдуруп, ала-пелекет салды.

Жагълыгъындан чачырап барагъан уланлар, къуймурлугъундан тѣгюлюп гелеген къызланы танглама булкъалагъа юрюп, яшав къайнап турагъанда, халкъны эсер-месер этип дав башлана. Гъар ожакъдан менмен деген мелте йимик уланланы военкомат чѣплеп-чѣплеп асгерге чакъыра. Чакъырыв эрпелили Айзанат баживню къапуларына танкъ этип, къыргъый ойнатагъан, майданда ат чапдырагъан уьч исбайы уланы Абдулла, Абдурашит, Абдулатипни алып гете. Органчысы Абдурашит агъав Хасавюртдагъы

педагогика училищени янгы бит-дирп тура болгъан. Айзанат бажив буса, орамны башында уьч де улан-ны артындан бозара къала. Олар къайда гетгенни, не болгъанны ким биле, бирилли-инсан билмей. Амма огъаркъысмагъангъы Абдурашитден къайры, бирисилерин гѣрме буюрмай. Бугюнлерде Абдурашит агъав Эрпелиде асил ожагъында яшап тура. Эрпелиде дагну эсге салагъан биргине-бир ветеран.

Мен Эрпелиге Абдурашит агъавланы ожагъына баргъанда, къонакълагъа эшиклери герилип ачылгъан эди. Абдурашит агъавубуз, уьюндеги диванында оьрге багъып ятып, савлай оьмюрюн башындан гечиреген йимик гѣрюндю. Барысы булан сорашып, Абдурашит агъавну къысматы гъакъда жанлы лакъыр этме гиришдик. Уллусу уланы Абдуллабек терен тыныш алып лакъырыны башлай:

—Атабыз Балтыкъ денгизни къырындагъы Эстонияда Моонзунд архипелагъа тюше. Гъона, шо ерде атабыз учун да дав башлана. Шо бойдагъы Моонзунд архипелаг немислер учун да бек онгайлы, агъамиятлы ер болгъан. О саялы шонда гючлю дав юрюлген. Бизин асгерлер Сааремаа (Эйзель) атавну къолундан чыгъармай, оьлебиз де, къалабыз деп душманлагъа къаршы ябуша. Шо гючлю ябушувдан сонг полкунда къалгъанланы Рязань шагъаргъа алып гелелер.

Душманны гюллеси энгип болмагъан, тавакаллыгъы булангъы Абдурашит агъав, оьзюню ватаныны алдындагъы борчун каравулда кютме уруна. Олар ерлешген Рязандан гюнбатышгъа багъып, айлана якъны да зангыртып дарманлар, савут, тарыкъ-герек алып барагъан поездлер оьте. Бир гюн шо ерге гелип, бир поезд токътай. Ол шогъар тикленип турагъанда, ону ичинден биринден-бири лѣтю жагъиллер тюшюп гелегенин эслей. Олагъа тергев этип, булар кимлер экен деп къулакъасып къарай. Шо вакътиде авар тилде сѣйлейгенлени тавушу къулагъына чалынып гете. Аявлу элинден биревню сама ким гѣрер эди деп умут этип турагъан Абдурашит агъав сувгъа гъанкъыгъан йимик, гелип-салып тувра оланы уьстюне багъып тюзлене. Янына тезликде етишип, салам берип: —Яхари уланлар, къайдан гелгенсиз?»—деп сорай. —Дагъыстандан,—деп бары да бирче жавап бере. Сююнмекликден Абдурашит агъавну башы кѣкге тие. Сонг ол эс табып: «Гъы, къоччакъларым, айтыгъыз чы, сизин арагъызда Буйнакскиден гъеч бирев де ъкъму?»—деп сорай. Олар бир-бирине къарап: «Неге болмай, воллагъ бар. Абдулла деген бир улан бар»,— деп жавап къайтаралар. Ону эшитгенде, челтирни ичинде там-ташгъа урунагъан къуш йимик, Абдурашит агъавну юреги алгъасап чалт урма башлай. Алдына-артына да къарамай, бир ягъадан бар халкъгъа зем этген кюйде, поездге гирип гете. Къараса, агъасы Абдулла къаршы алдына гелип токътап къала. Экиси де бир-бирин гѣргенде, манг болуп, къуванчлыкъдан гѣзлери жыжымлар йимик яныв бере. Аб-

дурашит агъай, бирден сесгенип: «Агъайым!»—деп, кычырып, кысып кыччакълап, экевю де бир-биринден айрылмай бираз тура. Абдуллабекден бу хабарны эшитгенде, кымыкъланы бырынгы «Агъасына кълун берген иниси» деген йыр мени оюма гелди. Гъасили, олар нечигин, несин сорап, бир-бирини гъалынгюнюн билген сонг, агъысы янына харманып, къашыгъын чыгъарып: «Инивюм, мени жан азыгъым, Аллагъны ишин билмеймен, не буюргъан, не язгъан. Дав майданда кълсам да, кълмасам да, шу мени къашыгъымны эсделикте абайыма элтерсен»,—деп къашыкълны тутугъан ерине тапанча булан уруп, тешик этип узата. Шо аралыкъда поездде тербенип ёл алма башлай. Бары халкъ тарланып, агъа-иниден гълзлерин айырма болмай. Поезд гълрюнмейген болгъанча, кирпич кълкъмай, бир-бирине бозаргъан кюйде туралар.

—Сонг не болгъан дагъы, агъасы да, иниси де давдан кълйтмай кългъанмы?—деп сорапман уланына. Ол кюстюнюп:—Воллагъ, олагъа бери кълйтма буюрмагъан. Агъасы Абдулла да, Абдулатип де белгисиз тас болгъанлар, кълйда кългъан буса да билмейбиз. Тек 64-нчю йылда, Украинаны Жёлтое деген

юртунда иниси Абдулатип, кълрдашлыкъл кълбуурларда гълмюлген деп билдирив кагъыз гелди. Мени эсимде бар атамны кълп йылланы узагъында муаллим болуп ишлеген Абулатип деген иниси шонда барып да гелди. Ону ондагъллар кълп арев кълршылагъан, шонда пеленче адам кълрдашлыкъл кълбуурлагъа гълмюлген деген кагъызлар чыкългъан. 2-3 йыл алда буса, Буйнакскиге уллу агъасы Абдулла Алиев тюгюл, Абдурагъманов деген фамилия булан юрюле болгъан деп кагъыз гелген. О дюрмю, тюгюлмю ону да биз мекенли билмейбиз.

Кысымат Абдурашит агъайны бары якълдан дегенлей сынап. Ржевско-вязамские деген немислер елеген ерни гължум этегенде, Абдурашит агъавну бутуна яратие. Шонда ону Польшадагъл госпитальгъл алып гетелер. Бары даякълдан чыныкългъан Абдурашит агъав бутуну яман авруйгъланына кант этмей, ягъланып чыдай. Бир вакъти бутун гесип тайдырмаса бажарылмай деп сёллейгенлени овлюн де титиретип гетген тамаша лакълрын эшитип кълала. Шо ерде дагъл чыдап болмай: «Бир тийип кълрагълыз чы, мен сизин олтюрмесем»,—деп кълтты кюйде буварыв эте. Нечик-алай да, ону насибине бизин хирургубуз

ёлугъл. Огълр ювукъл адамына йимик сырын чечип, нечик де бутун кълутгълрма амал бола.

—Сизге, яшларына, агъайыгълыз кълп затны хабарлагъландыр. Ону юрегине чинк де бек таъсир этген не йимик агълвалатлар эсинде кългълган экен,—деп сорапман лакълрыбызны давам эте туруп ону уллусу Абдуллабекге:

—Гертисин айтсам, деп уланы сабур-саламат кюйде лакълрын узата,—атабыз бизин ончакъл давну гълкъында хабарлама суймей. Ярасына туз кълуягъландай юреги ачытып гете буса ярай. Биз, яшлар, илинип кълалагълангъл бир-бирде терен ойгъл батып, давну бир нече мюгълетлеринден эске алгълан.

—Шоланы айтайым. Польшадагъл инг де айтылынгълан Аушвиц деген овлню концлагерини кълпуларын дав ёлдашлары булан бирче атабыз ачгълан. Атабыз айтгълан кюйде, шонда жагъланнемни азабын чегип, савлай ялагълан адамланы этини, тюклерини ийиси 10 чакълрым ариде де билине болгълан. Шону кълпуларын да ачып, ичине гирелер. Шонда тёлбе-тёлбе болуп ярты ялагълан адамлагъл, оланы сюеклерине урунуп, солдатлар артгъл багълып кълкълыгълып гете. Печлени ичиндеги адамланы, гълрасатланы

гёргенде, асгерчилени бирлери эсден тайып йыгыла. Шондагы къаракъыяматны нечик гётережегин билмей, кыйналмакылыкдан солдатланы бирлерини башлары аз заманны ичинде къар басгъандай аппа-акъ болуп къала. Нечесе минглер булангы адамланы ютгъан шо лагер. Алты саны сав адам чыдамасдай нечакы кыйын гёрген. Шонда кырылгъан чакы халкыны суалы-гъисабы да ёкъ деп, атам бек ичибушуп бир нече керен де айтгъан.

Къоркъув не экенни билмейген Абдурашит агъав ёлдашлары, оъзю кьуллукъ этеген 754-нчю гаубичный артеллерия полк булан немислер къамавгъа алгъан Ленинградны да азат этгенлер. Ол «дорога жизни» деген ёл булан, Ладожский кёлден оътюп, къамавгъа тюшген леге ашамлыкъ этишдирген.

Атасыны давда гёрген кыйгысын-дертин ичине салып, топлап тургъан кызы Узлипатны гыслери гъакип, бизин лакъыргъа къошулду:

–Атабыз кепсиз болмагъан буса, сизин булан ерине этишдирип лакъыр этежек эди. Ленинградны немислерден азат этгенде, подваллардан нечакы адамны чыгъарып, машинлеге юклеген. Шонда гъар абат да йимик, адамланы сюеклерине сюрюне болгъанлар. Агъарып, гъалы-къавраты битгенлени Ладожский кёлден узатып, бери янгъа чыгъаргъанлар.

Узлипат лакъырыбызны бёлюп ариги уюне гирип гетди. Къарайман, кьолунда алды медаллардан ярыкъ береген Абдурашит агъавну костюмун алып, яныбызгъа гелди.

–Шу агъайыбызны инг де сыйлы савгъаты,–деп «Къоччакълыгы учун» деген медалны гёрсетди. –Къайсы игитлиги учун берилген экен?–деп огъар багъып бурулдум.

–Атабыз, гъар заман Эстонияны топурагъындагы Моонзунд архипелагдагы немислер кьуршап алгъан Сааремаа атавну гъакында айтып гелген. Шону душманлардан тазалап, арчымакъ учун сувну уьстюнде этилген ялдан ари багъып чыкъма тарыкъ болгъан. Шону немислер атылтып къоя. Шонда хыйлы заман, кёп гючлю оьжетли дав юрюле. Фашистлени пулемётчиги токътавсуз топланы явдуруп къоя.

Кёп адамыбыз кырыла, бирлери сувгъа батыла. Бизинкилер бек кыйынлы гъаллагъа тюше. Сонг атабыз кьуллукъ этеген 754-нчю гаубичный артеллерия полкгъа сиз нечик сюйсегиз шо атавгъа чыгып, пулемётчикни дагытма тарыкъсыз деп буйрукъ берип къоя. Янгур йимик явуп турагъан гюллелеге де чул бермейли багъаналаны, аркъалыкъланы бир-бирине байлап, янгыдан шо сувну уьстюнде ял, аркъа кьуралар. Кёп кыйналып, ариги янгъа, Сааремаа (Эзель) атавгъа чыгъалар. Октябри 23-нде 44-нчю йыл атабыз гиреген 754-нчю гаубичный артеллерия полк ахырынчы гезик шонда гьужум эте. Агъайыбыз пулемётчикатышагъан ерге багъып савутун тюзлеп, танклагъа кьаршы кьолланагъан пушканы яллатып ёкъ эте. Душманлар кёп уллу тас этивлеге тарый.

Душманланы къапуларын къагып, силкиндирген, биревден де бюдюремей Сааремаа атавну азат этивде гёрсетген игитлиги учун ефрейтор Абдурашит агъав Алиевни октябр айны 29-нда 44-нчю йыл «Къоччакълыгы учун» деген медаль булан савгъатлайлар. Абдурашит агъав башындан ахырына ерли давну отун, ялынын таптап, ону къара агъусун сезип, эр намусун, элин, дос-къардашын, халкынын ер этмей 1946-нчы йыл оьзюню ожагъына къайта, анасыны кьучагъына сыйына.

Баягы, исбайы, начарсув бойдакъ улангъа кызылар сайлама заманы этише. 1948-нчи йыл Эрпели юртда гёзелликге, яхшылыкъгъа айтылгъан Умужат деген мелте йимик кызыяшгъа кьармакъ ташлай. Шо 48-нчи йылдан тутуп, бугюнлеге ерли 70 йылны узагъында яшавну нечесе айланмаларындан, аркъа-торкъасындан бирче абатлап, бир-биревге аркъатаяв болуп, халкъ сукъланардай ожакъ кьуруп, баяшны да тарбиялап, татывлукъда яшайгъанлы бу йыл 70 йыл битди. Гёз тиймесин, машаллагъ. Бу сыйлы тарх да бир адамны оьмюрю. Умужат баживге нечик къошулгъан эдигиз деп, сорап къарайман.

–Умужат бажив, сиз булкыгъа да барып, Абдурашит агъавну гъайтын алып къошулгъан бусагыз ярай. Шолаймы, булкыда табушдугъузму?

–Шолай болуп къалды,–деп нюр йимик ярыкъ береген юзюн иржайгъан кюйде, жанлы лакъырыбызны узатма башлады. Бир гюн кьурдашым бизге гелип, анабызгъа Умужатны хоншуларыбызны булкысына бакъдырсагыз ярамаймы деди. Олар бизден кёп йыракъ да тюгюл эди. Анабыз изну бергенде, кьурдашым булан бирче шо юн булкыгъа гетдик. Бу да кьурдашы булан булкыгъа гирип гелди. О заман мен бир затны да англамай эдим. Не англайым дагы, 16 йыллыкъ кызыяш. Булар кызы кьарама сюйген болгъандыр дагы. Шонда экевю де бийидилер. О заман улан да, кызы да бир-биревге сёйлемей эди, адилсиз затлар да ёкъ эди. Булкыда гъайт бере эди чи. Биревлер гъайтгъа кьурсагынг кюлден толсун деп жаваплана эди. Башгъалары сен айтгъан къайдан болсун дей эди. Мен де шо гюн айтгъанынг болсун деп жавап берген эдим. Мен чи ону магъа деп айтмагъан эдим. Энни яшавунда сен айтгъан кюйде болсун деген маъна да, ёрав гысапда айтайым деген гъакыыл гелгендир дагы. О да сююнюп, чыгып гетди. Дагы о да сёйлемеди. Арта къарайман гелечилергеле. Абдурашит о заман сельсоветни серетары эди.

–Умужат бажив, сиз эрге барагъанда не опуракъ гийген эдигиз, акъ капот гийдигизми?–деп арадан-ягъадан масхаралар эте туруп, гъар тюрлю сорап берип иштагъландыраман. Ол да мени атив англап, кюлей туруп:

–Бек атив шал капотум бар эди. Бу гиши о якълардан анасына эки тюрлю шалда салып посылка этип йиберген кьумачлар эди. Сонг, не билейим, таза териден этилген туфлилер, дагы да нече тюрлю алагъожасы да булан, гелешме гелген эдилер. Гелин болуп барагъанда, шо шал кьумачдан кысыгъа капот этип гийдим. Алда башыбызгъа китаи явлукъ байлап, ону уьстюнден де гюлмелли сала эдик. О заманлар зурнай да, накъыра да согъуп, яхшы уллу той эте эди. Эрени-къатыны булан орталыкдан таймай, масхарасы-иланкысы булан бийий эдилер. Воллагъ, доммайлар да болуп, бары халкъ шайлы завх этип, кёп гючлю йыбав бола эди. ►► 37

Журнал в журнале

На фото – Анастасия Пупкова,
блогер, smm-специалист

Варианты новогодней сервировки

Праздничная сервировка стола стала такой же новогодней традицией, как и украшение ёлки. Его оформление, несомненно, должно соответствовать торжественному настроению: ведь именно за столом мы проводим большую часть праздника.

КОМПОЗИЦИЯ ИЗ ВЕТОЧЕК И СВЕЧИ

Сочетание веточек хвои, живых ягод и свечи – распространенная композиция, которой часто украшают праздничный стол. Можно попробовать повторить эту идею, заменив растения, которые не продаются в наших флористических магазинах, другими живыми или искусственными веточками. Положите на дно горшочка специальную губку «Оазис», закрепите в ней веточки, хвою и свечу и обвяжите его ленточкой.

ВАРИАНТ ДЛЯ НЕБОЛЬШОГО СТОЛА

Если Ваш праздничный стол небольшого размера и на нем не поместится много украшений, его можно оформить быстро и красиво с помощью кру-

гой прозрачной стеклянной вазы, просто наполнив ее новогодними елочными шарами. Подберите их так, чтобы они перекликались с основными цветами сервировки (скатерти, посуды или салфеток), а сверху добавьте подходящие по цвету ленточки.

ПИРАМИДА ИЗ ЦВЕТОВ И СВЕЧЕЙ

Из стеклянных десертных вазочек для фруктов и сладостей получится прекрасная пирамидка, которую можно оригинально оформить и поместить в центр стола. Поставьте три разные по размеру вазочки друг на друга. На каждом ярусе расставьте маленькие «финские» свечи (следите, чтобы между ярусами было не меньше 5 см, иначе стекло может треснуть под пламенем свечи), а затем разложите стеклянные шарики и живые или искусственные бутоны роз.

БЛЕСТЯЩИЕ ОБОДКИ ДЛЯ САЛФЕТОК

Из обычных столовых салфеток попробуйте сделать настоящие украшения стола. Купите разноцветный бисер и тонкую позолоченную проволоку. Нанизывайте бисер, закручивая проволоку вокруг каждой бусинки. Конец можно выполнить в форме веточки, соединив несколько больших отрезков проволоки вместе. Получившимися ободками перехватите салфетки и разложите их по тарелкам.

Лучшие рецепты блюд на Новый год

НОВЫЙ ГОД – ЗАМЕЧАТЕЛЬНЫЙ ПРАЗДНИК, КОТОРЫЙ ХОЧЕТСЯ ПРОВЕСТИ В ПРИЯТНОЙ, ДУШЕВНОЙ ОБСТАНОВКЕ, В КРУГУ БЛИЗКИХ И ДРУЗЕЙ. А КАКОЕ ЖЕ ТОРЖЕСТВО БЕЗ НАРЯДНО СЕРВИРОВАННОГО СТОЛА, УСТАВЛЕННОГО ВКУСНЫМИ, АППЕТИТНЫМИ ЯСТВАМИ?! О ТОМ, КАКИЕ БЛЮДА НА НОВЫЙ 2019 ГОД МОЖНО ПРИГОТОВИТЬ, ЧТОБЫ ЗАСЛУЖИТЬ БЛАГОСКЛОННОСТЬ ЖЕЛТОЙ СВИНЬИ И ПОБАЛОВАТЬ СВОИХ ДОМОЧАДЦЕВ, МЫ И РАССКАЖЕМ В НАШЕМ КУЛИНАРНОМ ОБЗОРЕ

Слоеный салат «Новогодние посиделки»

ИНГРЕДИЕНТЫ:

- 300 г отварной говядины,
- 1 стакан отварного риса,
- 6 варёных яиц,
- 150 г плавленого сыра,
- 1 белая луковица,
- 1 щепотка паприки,
- 1 ч.л. сливочного масла,
- 1 ст.л. столового уксуса,
- 250 г майонеза,
- соль, чёрный молотый перец – по вкусу.

ПРИГОТОВЛЕНИЕ

Плавленый сыр уберите в морозилку минут на 30, затем натрите его на мелкой тёрке. В рис добавьте сливочное масло и 1 ч.л. майонеза, приправьте солью и перцем и перемешайте. Отделите белки от желтков. По отдельности натрите белки и желтки на мелкой тёрке и выложите в отдельную посуду. Лук натрите на крупной тёрке. Говядину нарежьте мелкими кусочками, полейте уксусом, оставьте в таком виде на 10 минут, затем отожмите и приправьте паприкой. На плоское блюдо слоями выложите сначала рис, потом – тёртый сыр, сверху его хорошо смажьте майонезом,

следующий слой – белки, на них – слой говядины, измельчённый лук и оставшийся майонез. Поверх него – слой тёртых желтков. Украсьте салат по своему усмотрению и поставьте его в холодильник.

Помидоры пикантные с чесночком

Для этого замечательного блюда потребуются небольшие спелые и плотные томаты.

ИНГРЕДИЕНТЫ:

- помидоры – 6 штук;
- сыр – 200 граммов;
- чеснок – 3-4 дольки;
- майонез – 100 граммов;
- зелень – для украшения блюда;
- черный молотый перец – по вкусу.

ПРИГОТОВЛЕНИЕ

1. Разрезать помидоры на две части. Аккуратно вынуть из них мякоть и отложить – она вам еще потребуется.

2. Сыр и чеснок натереть на терке, соединить с томатной мякотью. Посолить, поперчить, добавить майонез. Массу тщательно вымешать.

3. В половинки помидоров выложить сырную смесь.

4. Сверху томаты украсить зеленью.

5. Как видите, ничего сложного в приготовлении нет, но делать закуску лучше непосредственно перед подачей на стол, чтобы помидоры не потекли.

**ЗАПЕЧЕННАЯ УТКА – СИМВОЛ НОВОГОДНЕГО ЗАСТОЛЯ.
ГОТОВИТЬ НЕПРОСТО, ЗАТО РЕЗУЛЬТАТ ТОГО СТОИТ!**

Новогодняя утка с румяными яблоками

ИНГРЕДИЕНТЫ:

- 1 утиная тушка;
- 3 зеленых средних яблока;
- ½ лимона;
- 80 г сметаны;
- Специи, соль, корица, белый перчик;
- Зелень.

ПРИГОТОВЛЕНИЕ

1. Выпотрошенную утку промыть внутри и снаружи. Промокнуть полотенцем;
2. Натереть тушку со всех сторон перцем и солью;
3. Нарезать яблоки средними кубиками, а лимон – тонкими колечками. Посыпать специями, корицей;
4. В утку уложить яблоки и зафиксировать отверстие. Поверхность тушки обмазать сметаной;
5. Духовой шкаф нагреть до 185 градусов, поместить на противень тушку, грудкой вниз;
6. Запекать в течение нескольких часов;
7. Затем необходимо тушку накрыть фольгой и поставить еще на 15-16 минут в духовку.
8. Подать утку на праздничном подносе. Можно разделить тушку заранее либо подать целиком, вокруг посыпать зеленью. В качестве гарнира подойдет отваренный картофель.

Считается одним из классических новогодних блюд.

Подойдет даже тем, кто придерживается диеты или просто правильного питания.

Мандарин

Какой Новый год без мандаринов? Даже если в магазине можно купить свежую клубнику, мандарины всегда останутся самой популярной новогодней классикой. Заметим, что зимой куда полезнее съесть пару мандаринов, чем коробку «пластиковой» клубники. Между прочим, по некоторым показателям мандарин даже полезнее своего собрата апельсина. В нем больше полифенолов, которые являются защитой от атеросклероза. А витамин К, обеспечивающий эластичность сосудов, только усилит этот эффект. Как и все цитрусовые, мандарины не способны к накоплению нитратов, так как эти вредные вещества не уживаются с лимонной кислотой.

ВЫБИРАЕМ

Сортов мандаринов, а также их гибридов – огромное количество. Как выбрать самый вкусный?

Испанские мандарины – самые вкусные и сочные. Сладкие, ярко-оранжевые, небольшого размера, с блестящей кожурой,

СОВЕТ: Мандарины быстро сохнут, но если хранить их в холодильнике, то они могут оставаться сочными и свежими несколько недель.

которая легко чистится. Плоды без косточек.

Марокканские мандарины – сладкие, почти без косточек, пористая кожа довольно толстая, яркая, легко очищается.

Турецкие мандарины – на любителя. Плоды с кислинкой, с косточками, по цвету бледно-оранжевые или желто-зеленые.

Эти мандарины сложнее других расстаются со своей кожурой.

Сантра – особый сорт. Это крупные толстокожие мандарины. Кожа у таких мандаринов практически не касается мякоти и отходит сама собой. Но не всегда эти плоды бывают сочными и сладкими, к тому же попадают косточки.

Мандариновый кекс

ИНГРЕДИЕНТЫ:

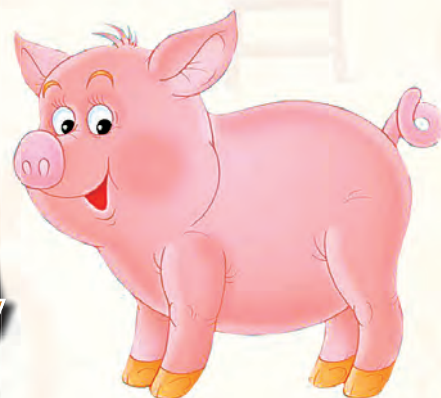
- 80 г сливочного масла
- 1,5 стакана сахара
- 1 яйцо
- 1 стакан кефира
- 5 мандаринов (без косточек)
- 3 стакана муки
- 1 ч. ложка пекарского порошка

ПРИГОТОВЛЕНИЕ

Разотрите масло с сахаром, добавьте яйцо и кефир. Перемешайте. Мандарины пропустите через мясорубку вместе с кожурой и добавьте к смеси с кефиром. Введите просеянную муку с пекарским порошком. Взбейте. Форму (или несколько маленьких формочек) смажьте маслом, посыпьте сухарями и выложите тесто. Выпекайте до готовности.

Гороскоп на 2019 год

2019 ГОД – ГОД СВИНЬИ – ОЖИДАЕТСЯ ЯРКИМ. ОН БУДЕТ НАПОЛНЕН АКТИВНЫМ И ОТКРЫТЫМ ЖЕЛАНИЕМ ЖИТЬ. МНОГИЕ ИЗ НАС ПЕРЕСТАНУТ ЗАДУМЫВАТЬСЯ О ЗАВТРАШНЕМ ДНЕ И НАЧНУТ ЦЕНИТЬ ТО, ЧТО ИМЕЮТ В ДАННЫЙ МОМЕНТ.

В ЦЕЛОМ 2019 ГОД ДОЛЖЕН СТАТЬ АКТИВНЫМ, СОЗИДАТЕЛЬНЫМ ВРЕМЕНЕМ. НЕ ПОПРАВИТ СВОЕ МАТЕРИАЛЬНОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ТОЛЬКО СОВСЕМ УЖ ЛЕНИВЫЙ ЧЕЛОВЕК, НО ДАЖЕ И ДЛЯ ТАКИХ СВИНЬЯ ПРИПАСЛА КОЕ-КАКИЕ БОНУСЫ. ГОРОСКОП СОВЕТУЕТ СМЕЛО ОТПРАВЛЯТЬСЯ ЗА «ЗОЛОТЫМ ТЕЛЬЦОМ», ТОЛЬКО НЕ ЗАБЫВАТЬ О НЕОБХОДИМОЙ ПРЕДУСМОТРИТЕЛЬНОСТИ.

ОВЕН

Гороскоп на новый 2019 год предсказывает Овну благополучный период, поэтому причин для волнений и нервозности будет меньше обычного. Получится накопить деньги на машину или квартиру, что уже прибавит уверенности в будущем. Встреча со «второй половинкой» у Овна случится внезапно – в дальнем путешествии. Ну, а в конце года Свиньи можно и свадьбу сыграть.

ТЕЛЕЦ

Тельцу следует внимательнее относиться ко всему, чем он решит заняться. Опрометчивость приведет к ошибкам, исправлять которые придется в одиночку. Близкие люди будут часто обижаться на Тельца в 2019 году, что он постоянно занят работой. Зато ситуация с финансами в год Свиньи будет стабильной. Разве это не реабилитирует вас в глазах родственников?

БЛИЗНЕЦЫ

Близнецам гороскоп обещает не только прекрасную ситуацию в рабочей и лич-

ной сфере, но и признание широкой публики. Особенно если без боязни реализовывать свои таланты и уверенно идти к цели. Летом Близнецы отправятся в путешествие за границу, в горы или к морю. Вы сможете полноценно отдохнуть и встретить в дороге интересных людей.

РАК

Раку предстоит хлопотный период, когда придется разрываться между домом, работой и заботами о родственниках. Но вам все под силу, если не обращать внимания на мелкие неурядицы. Мнительный по натуре Рак станет в год Свиньи увереннее, поэтому не упустит шанса устроить личную жизнь. Вот только про укрепление иммунитета не забывайте.

ЛЕВ

Льву обещают хорошие перспективы в профессиональной сфере. Вы займете достойную должность, поэтому с финансами, достижением целей и положением в обществе проблем не будет. Год Свиньи окажется для Льва неоднозначным в плане

любви. С кем-то придется расстаться, а кого-то, наоборот, рассмотреть в качестве спутника жизни.

ДЕВА

Деве следует в новом году быть активнее и проявить инициативу во всех областях. Тогда добьетесь всего, о чем мечтали. Не исключен служебный роман, который приведет к серьезным отношениям. Деве необходимо позаботиться о здоровье, чтобы вовремя лечить хронические болезни в год Свиньи. Возможна покупка недвижимости и капитальный ремонт жилья.

Вы слишком опрометчивы и темпераментны, чем тормозите свое продвижение по карьерной лестнице. Женщинам-Скорпионам в год Свиньи однозначно повезет в любви.

КОЗЕРОГ

Козерога ожидает масса новостей, ярких событий и незабываемых встреч. Если окажетесь в эпицентре всего, что творится вокруг, то точно добьетесь желаемых целей. В год Свиньи Вам повезет в деньгах, деловых контактах и любви, что уже уникальный случай. Главное, Козерогу нужно чаще «включать» разумный подход, а не идти на поводу у эмоций.

ВЕСЫ

Гороскоп предсказывает Весам освоение новой профессии, карьерный рост и проявление талантов в коммерческой сфере. Главное, не забывайте про отдых и развлечения в кругу друзей. Для того, чтобы здоровье было на высшем уровне, Весам следует бросить курить, а также начать питаться правильно. Неожиданная встреча с любимым человеком подтолкнет к созданию семьи.

ВОДОЛЕЙ

Гороскоп обещает Водолею прекрасные отношения с близкими людьми при условии, что он станет мягче и лояльнее. Не пытайтесь весь мир подмять под себя, даже если перед глазами глобальные планы и яркие перспективы. Денежное положение в год Свиньи будет полностью зависеть от трудолюбия и практичности Водолея. Экономия поможет накопить нужную сумму.

СТРЕЛЕЦ

Стрельцам в наступающем году звезды гороскопа обещают довольно спокойный период. Возможно, самому Стрельцу этот год покажется скучноватым, так как не ожидается нескончаемой череды зажигательных эмоций и приключений, тем не менее он обещает быть неплохим, и это тоже немало. Это вовсе не значит, что в наступающем году в жизни Стрельца не будет никаких веселых праздников и развлечений. Будет, но не так часто, как хотелось бы. И проходить они будут чуть более сдержанно, чем обычно. Такой это год, ничего не поделаешь.

РЫБА

Рыбам следует отыскать в себе те таланты, которые до этого времени «спали». Тогда Вы сможете открыть свой бизнес, а также проявить себя в творчестве. Судьбоносное знакомство в год Свиньи по-настоящему осчастливит Рыб, ведь новый избранник полностью соответствует их идеалу. Вовремя лечите простуду, иначе осложнение окажется серьезным.

СКОРПИОН

Гороскоп на 2019 год советует Скорпиону аккуратно относиться к работе и быть корректным в общении с окружающими людьми.

*Свинья великодушна:
она поможет исполнению
желаний и щедро наградит тех,
кто достойно прошел
испытания.*

ЗИМА В ДАГЕСТАНЕ

Снег кружится,
Ветер злится
И в Москве, и на Неве,
А у нас без рукавиц
Ходят люди в январе.

А у нас тепло и сухо,
Санки все в углу стоят,
И коньки висят на стенке,
Дожидаются ребят.

Мы обижены немного:
Месяц зимний наступил,
А Зима с Морозом где-то
Затерялась среди льдин.

Может, спорят и не знают,
Что и где покрыть снежком?
Вы не спорьте, приходите,
Дайте детям снежный ком.

Раскатай же по дорогам
Этот ком, Зима-краса:
На коньках и на салазках
Понесется детвора.

И Морозу будет рада,
Сразу щеки загорят.
Приходи, Зима с Морозом,
И порадуй всех ребят.

ОСЛИК

По зимней дороге
Ослик идет,
Понурую голову,
Ослик несет.
О чем он скучает,
Не знаю и сам,
Быть может,
Скучает
По ярким цветам.

Ана тилибизни уйренебиз

СОРАВ:

ЖАВАП:

Жавап бер чи!

Къайсы терекни къабугъун бояв учун къоллай?

1. Эмен
2. Тал
3. Макъар
4. Нарат

Алда шапши этип, (биширилген гъабижай ва бурчакъ) не учун оьлеше болгъан?

1. Яш тувгъанда
2. Яшны бешикге салагъанда
3. Яшгъа ат къоягъанда
4. Яшгъа тиш чыкыгъанда

УЙ ЖАНЛАР

Оьгюз – вол

Гамиш – буйвол

Сыйыр – корова

Ат – лошадь

Бузав – теленок

Тана – бык

Эшек – ишак

Ит – собака

Гидив, улакъ – козлѐнок

КЪЫШЛЫКЪ ОПУРАКЪЛАР ВА АЯКЪГИЙИМЛЕР

Исси этиклер – тёплые сапоги

Тон – дублѐнка

Бѐрк – шапка
Къолгъаплар – перчатки
Шарп – шарф

Кийиз этиклер – валенки

КАДРИЯ ВА ЯШМЫННЫ ЛАНСЫЛЛАВУ

Янгур ява. Кёк кёкюрей. Яшмынны лансыллаву юрекни илгъам булан шавландыра...

Янгурну пердевюнден таба эки адамны сюдюрюн эс этемен. Жагьил къатын гиччи къызыны къолундан тутуп, кавлардан абат алып юрюп бара. Шо мюгьлетде олар къушлар йимик, гъавалагъа учуп, кёклени экиге ярагъан яшмынланы арасында саркъыйгъандай гёремен. Олар – Кадрия ва мени къызым Гулейбат.

**Эсге алывланы ташгъыны
... Я знаю,
Как неотвратим и горек
Воспоминаний неотступный ливень...**

КАДРИЯ!

Гезикли керен мени эсге алывларымны минчакъларыны йиби уьзюлюп, бюртюклери ер-ерге яйылгъан: агъвалатлар, бизин гюнлерибизни, йыларыбызны бирлиги...

Бюртюклени янгьдан жыяйым десем, юрек сызлавлар янгыра...

Кадрия! Йырны ичиндеги Йыр!

Обтген заманны, яш заманыбызны–эсделикни шавлаларында. Гъатта о йылланы къагърулу заманлары да бир тамаша асил йимик гёрюне, дёгерек яшмынгъа ошاپ, уьюрюлюп гётерилген елдей айлана... Ва къозну къабугъундан арчыйгъандай йимик, яшавубуздагъы бары да агъвалатлар заман булан чарлангъан...

Кадрия!

Биз белгили шаир-къатынланы яшаву гъакъында онча кёп маълуматлар къалмагъан деп кант

эте эдик. Оланы айланасында янгыз уйдурмалар, халкъ хабарлар къалгъан: Анхил Марин, Куркли Щаза...Биз оланы асарларында, къысматында оьзюбюзню гележегизни гёрме сама гёрмей эдикми?...

Гъар инсанни янгыз бир къысматы бар ва ол яшавунда оьзюне не буюргъанны алданокъ билмей. Шо саялы онугъартюрлю къайдаларыны гъакъында ойлашып турмакъны да маънасы ёкъ...

Кадрия сени къысматынгны, яшавунгнуну кёплер билеми экен?! Гележеклеге белсенген шаир бизин булан юрью туруп, бизден кёп алгъа чыкыгъан заманны гъисин сезген –Кадрия!

Твоя жизнь-исповедь в стихах твоих:

*...Мы торопимся в жизни, чтоб не
поворачивать вспять,*

*И приходим до срока, хоть лучше порой
опоздать.*

*Мы к чему-либо долго готовим себя, а оно
Выбирает из многих всего лишь мгновенье
одно.*

«Тавлар тюзлерден башлана» – бары да гюнге, кёкге талпынагъан зат Ер юзюнде тува...

Кадрия! Чёллени кызы!

Озьюнгни биринчи китабынга шолай ат салып, сен бир де башгъа тюгюл, инсанлыкъны оър даражаларына элтеген ёл биринчи абатлардан башланагъанын гъис этгенсендей. Шо абатланы аркъатаяву, Ер юзю–анадаш топуракъ.

Ер юзюнде де, яшавну да акъчагъа сатып алма болмай. Сен оланы янгыз сююв, гъашыкъ гъислеринг булан алып боласан.

Сен буса, Кадрия, «Ногъай Чёллени» кызы, бешик йырлардан башлап бозлавлагъа ерли сююв булан оьсгенсен. Озьюнг де халкъынгни суюкюмлю кюйде, юрегинг сызлап сюе эдинг. Ана сют булан сени юрегинге миллетингни оьтесиз бай бырынгъы тарихи, маданияты, тили синген. Озьюнгни ва наслуланы сынавундан халкъынгни оьтген ва гъалиги яшавун юрегингден гечиресен. Муна шо бары да бар сени шиъруларынгда!

*Как степь ногайская моя, до края
Я чувствами великими полна.
Все адовы круги пройду, как Данте,
Найду, что не нашел прапрадед мой.
Все блага мира я отдам, лишь дайте
Дознаться мне до истины самой...*

Сен озьюнгни дюньянга къуршама айланагъан, огъар багъышлап гезикли асар язма сюеген «Уллу ёлгъа элтеген сокъмакъ» ...Ва озьюню бары да къаршылыкълары булангъы «Яшлыгъынгни йырлары», «Янгызлыкъдагъы» сукъланывларынг ва талчыгъывларынг, «Айны иржайывундагъы» янгыз яда суюгенинг булан эртенги юлдуз Чолпан булан ёлугъувунг ...

*...И в пиале утренней зарницы
Растворим частицу наших чувств,
Чтоб при встрече из нее напиток,
Как при встрече пьют уста из уст.
И зная, что:
Стихи рождаются, как дети,
Единых мук – един язык,
Но мать забудет эти муки,
Едва слышит первый крик...*

Ол анасын макътап кёклеге чюе эди. Ону поэзия игитлерини къысматы да оьтесиз маъналы, таъсирли экени шондан сама тюгюлмю?... Олар Кадрия, сен «Къутгъаргъан юлдузлар» сама тюгюлмю?!

«Кёпюрлер» деген китабынга шолай ат кьойгъанынгни маънасы да, сени къыймат берип, англап

(шо бир къадар адилликни, намуслукъну, айрыча бир адам ва бютюн халкъларыбыз оьз ёлун танглап болагъанлыкъны аламаты) бажарагъанлыгъынгда тюгюлмю?!

«Шиърулар» ва «Яшмынны лансыллаву»

*...Но, прошу тебя, жизнь,
Соверши чудодейство
И верни мне босое в царпинах детство;
Возврати и очаг мне, и сакли-окошки,
В уши вдень нашей бабушки старой сережки.
Пусть братишка, что умер когда-то,
– воскреснет...*

*.....
Только жизнь, как и прежде,
Торопится вдали.
И глаза застилают мне слезы печали...*

Аллагъны ва инсанны аралыкълары, рагъмуну ва зулмуну...Тас этивлер... Устьюнлюклер... Насип...

Бу эсге алывлар тюгюл. Бир нече япыракъгъа сени ярыкъ, бай, тизив, (балики, къыйгъылы деп де къошма ярайдыр) къысматынгни сыйышдырып боламы?! Гъар тюрлю девюрлерде биринчилерден болуп кимни яшавун кыркъмакъаст этилип гелген? Биринчилей оьзгелеге ошамагъан, оьз пикрусу, ою, оьзюне уллу гъарп булан Инсан деп айтып болагъанлар! Кадрия! Яратгъаныбыз бизге гъарибизге оьз яшав ёлубузну буюргъан ва шону къысмет булан гелишликде оьтгермеге герек. Сени яшавунг Кадрия, сени къысматынг булан лайыкълы кюйде гелишип оьтген.

Бу эсге алывлар тюгюл. Мен сагъа сени шиъруларынг булан сёйлеймен. Мен эдим оланы биринчилерден охуп, илгъам алагъан.

70 йыл–шо адам учун кёпмю яда азмы? Ва шо гюнден сонг, 40 йыл арадан гетген ... Шо бизин ва сени гележек наслулагъа кьоюп гетген тизив поэзия дюньянгны арасындагъы мезгилми? ...

Янгур ява. Кёк кёкюрей. Яшмынлар гъаваланы экиге яра. Бир-бирини кьолундан тутуп, жагъил къатын ва гиччи кызы кавлардан абат ала туруп юрюп бара–Кадрия ва Гулейбат ва йыл сайын ювукъ бола...

*Мы к чему-нибудь долго готовимся, а они
Выбирают порою всего лишь мгновенье
одно,
Только миг, но, глядишь, он и начал, и
кончил судьбу...*

ШЕЙИТ-ХАНУМ АЛИШЕВА

ГЕТИП,

къайтмай къалгъан...

«2015-нчи йылны сентябр айыны 7-нде Магъачкъалада яшланы хорлайгъан эргиши тутулгъан. Ол бирдагъы оъзю йимик, элбезген булан орамда гиччи къызны артындан чаба болгъан. Ариден къарагъанда, олар бир де башгъа тюгюл, бир оюн ойнайгъан йимик гёрюне эди. Тек олар гиччипавну артын къувуп етишгенде, шо оюн-масхара тюгюл экенни шоссагъат англашылды. Вуя-гъарай салып къычырагъан къызыяшгъа оътюп барагъан адамлар кёмекге алгъасагъан. Жинаятчыланы бириси тутулгъан. Башгъасы къачып къутулгъан. Тутулгъанын адамлар яхшы кюйде тююп, оълю гъалгъа салып, сонг полицейскийлени къолуна бергенлер.

Шо гъакъда ДР-ни ич ишлер министерлигини сайтында билдиреле эди.

«12 йыл болагъан уланъаш тас болгъан...» «Къызы-яш абзарындан чыгъып, дагъы уюне къайтмагъан...», «Эргиши белгисиз тас болгъан...» Шо меселдеги билдиривлер булан газетлени ва Интернетни бетлери толгъан. Сагъа суратдан къарайгъан адамны бетин гёргенде, къаркъаранг титирей. Ол яш буса чы юрегингни гъалеклигин хыйлы заман токътатып болмайсан. Шолай пашман хабарланы эшитгенде, авлетин школагъа йибереген ананы башындан не гъаллар гетедир. Муна школа ювукъда, беш минутдан етишесен. Тек шо къысгъа ёл да нече де къоркъунчлу экен... Бир мюгълетге сама оъзюгюзню баласын сабурсуз кюйде къаравуллагъан ананы орнуна салып къарагъыз чы.

Яшы белгисиз тас болгъан ананы юрек дертин солкъ этмек учун, не сёзлер табарсан. Шолай сёзлер бар сама бармы? Баласы къайтмай, арадан йыллар оътгенде де ана умут уъзмей, бир гюн гёзюню ярыгъы эшикни ачып гирип гелер деп бозара...

Озокъда, яшлар тас болуп арадан уъч-дёрт йыл оътюп табылагъан гезиклер де бола. Тек шолай гезиклер оътесиз аз ёлугъа...

Россияда 2012-нчи йылны май айыны 25-ден тутуп тас болгъан яшланы халкъара гюнюн белгилей. Эсделик гюнню белгиси—гёк чечек. Уълкебизде шону билегенлер кёпдюр деп эсибизге гелмей, амма гъар гюн дюнъяда юз минглер булан яшлар урлана, тас бола.

Маълуматлагъа ва санавлагъа къарасакъ, къувун салма чакъы себеп бар. Тас болгъан яшланы Халкъара центры билдиреген кюйде, гъар йыл дюнъяда 8 мил-

лионгъа ювукъ гъакъылбалыкъ болмагъан яшлар белгисиз тас бола. Шоланы 10 процентден 25 процентине ерли дагъы бир заманда да табылмажакъ, ожакъларына къайтмажакъ. Шо санавлар гъайранлыкъгъа къалдыра. Янгыз Индияда гъар йыл 500 минг яш тас бола. Оланы тенг яртысыны къысматы белгисиз кюйде къала. Австралияда гъар йыл ата-аналары 20 минг яшын тас эте. Шолардан 2 минги бирде табылмай къала. Озьге пачалыкъланы арасында гиччине в йимик Францияда ахтарылагъан 50 минг яшдан 1200-ю табылмай. Тап шолар гъал Москва област чакъы Бельгияда да бар.

Гъар йыл тюрлю-тюрлю пачалыкъларда юз минглер булан тас болгъан яшлар ахтарыла: Испанияда—20 минг, Германияда—60 минг, Англияда—112 минг, Бразилияда—40 минг, Канадада—45 минг. Янгыз Европа союзунда гъар йыл 250 минг яш тас бола. Ойлашып къарагъыз, гъар эки минутну ичинде бир яш тас бола.

2016-нчы йылны январ айында Германияны федерал полициясыны прес-секретары билдирген кюйде, уълкесинде Европагъа Темиркъазыкъ Африкадан ва Ювукъ Гюнчыгъышдан къачып гелген агълюлени 4679 яшы тас болгъан. Оланы 30 процентине 10 йыл да битмеген. Полицейскийлер ёрайгъан кюйде, яшланы тас болува жинаятчы гюплер айыплы.

Бизин уълкени алсакъ, Россияда гъар йыл 15 минг яш белгисиз тас бола. Демек, гъар ярым сагъатны ичинде бир яш тас бола. Полиция бёлуклеге гъар йыл уйден гетип къайтмагъан яшланы ата-аналарындан 200 минге ювукъ арза геле. Шо арзалагъа гёре адатлы гъалда алгъасавлу чаралар гёрюле ва хыйлы гезиклерде яшлар табыла ва ожакъларына къайта.

РФ-ни ич ишлер министерлиги билдириген кюйде, 2016-нчы йылда 45 минг яш уьонден къачгъан, оланы арасындан 1107-си табылмагъан. Демек, гъар тас болгъан уьюнчю яшны къысматы белгисиз къала.

Яшлар, гъатта уьюню къырийында ойнап турагъанда, школагъа барагъанда, яда къайтагъанда тас болалар. Бир-бирде уллу адамны ялгъанына инанып, ону булан гетип къалалар. Орманлыкъларда, тавларда да яшлар кёп тас бола.

Бираз алларда бир нече яш тас болгъан деген къувунлу хабар бютюн Дагъыстангъа яйылгъан эди. Нечакъы къайгъырсакъ да, оланы бирлери оьлюп табылды: бирлери тав оьзенни ягъасында ойнай туруп сувда батылгъан, бирлери жинаятчыланы къолундан оьлюп гетген, бирдагъылары буссагъатда да табылмагъан.

Тас болгъан яшлар шоссагъат табылагъан гезиклер онча кёп тьогюл... Буса да ата-анагъа гъали къайтар деп умут этип турмай, шоссагъат къувун гётермеге ва тийишли къурумлагъа билдирмеге герек.

Озокъда, яшлар урланагъан гезиклерден къайры, оьзлер де бир тюрлю себеплеге гёре уьонден къачагъан гезиклер бола. Агълюдеги гъалгъа чыдап болмай яда

охув ожакъда хатирин къалдыра буса. Шо саялы яшлар сизге бары да сырларын, дертлерин ачгъанны сюе бусагъыз, олагъа герти къурдашлар болуп уьиренигиз.

Эгер де, яш заманында къайтмагъан буса яда телефонун гётермей буса, алгъасавлу кюйде полициягъа билдирме тьоше. Тек бир-бирде полиция бёлуклерде арзагъызны къабул этме суймей: «Алгъасамагъыз. Оьзю къайтар. Уьч гюн къарайыкъ»,—деп, ёлгъа салма къарайлар. Тек шо ачыкъдан-ачыкъ законгъа къаршы чыгъа. Олар сизин арзагъызны шоссагъат къабул этип, ахтарывланы башлама борчлу. Уьч гюн бериле олагъа яш табылмай къалса, уголовный ишни ачма. Ондан къайры, полиция тас болгъан яшны гъакъындагъы маълуматны бары да темирёл вокзаллагъа, аэропортлагъа, автовокзаллагъа билдирмеге герек.

АТА-АНАЛАГЪА ВА ЯШЛАГЪА НАСИГЪАТЛАР

Инг башлап ата-ана яшына ят адам булан оьзлерден ихтияр алмай туруп, бир ерге де барма ярамайгъанын яхшы англатма герек. Ол тас болуп къалса, яда бирев гючден къачырма къарай буса не этме герек:

1. Биринчилей яшны янында даим кисе телефону болма герек. Ол ата-анасына гъар заман къайда ва ким булан барагъанын ва къачан къайтажагъын билдирме тарыкъ.
2. Яшгъа ол къайда бара буса да, янгыз юрюмейли къурдашлары булан болсун деп ёрагъыз. Гъатта, тьокенге аш алма бара буса да.
3. Яшны эгер де бирев гючден къачырма къарай буса, ят адамны къолундан сыпкъырылып чыкъмагъа, къычырма, кёмекге чакъырма уьиретигиз.
4. Яшгъа къарангы, адамсыз ерлерден юрюме, ташлангъан уьйлени ичинде ойнама ярамайгъанын къатты кюйде буварыгъыз.
5. Яшгъа автобус токътайгъан ерде адамланы ортасында болма тарыкъ экенни англатыгъыз. Оьтеген машинлеге ювукъ токътама ярамай. Эгер де, оьзю булан сёйлеме къарайгъан адам бар буса, къырийында токътагъан уллулагъа яда автобусну гъайдавчусуна айтсын.
6. Уллуланы къайсы таклифине де рази болмайгъан кюйге уьиретигиз. Гъатта, олар яшны атын айтып сёйлей буса да.
7. Эгер де, яш сатыв-алыв центрда, вокзалда тас болгъан буса, ол инг башлап къорувчуну яда полицейскийни уьстюне барма герек. Орамда тас болса, къаршы болгъан тьокенге яда офисге гирсе яхшы. Къайда барагъанны билмей буса, янында яшлары бар уллулагъа айтсын ва сорасын.

АЖА АБДУРАГЪМАНОВА

Кысмайдан кыачмассан...

Новолакда болган белгили агвалатлардан сонг, мени агълум, хыйлы оьзге агълулер йимик, бир мюгълетни ичинде бары да затын тас этди—биз уьйсюз-эшиксиз, мал-матагьсыз кьалдыкь. Атам оьлген сонг бизин, дёрт яшны анам сакьлагьан ва оьсдюрген. Анамны яхшылыгындан бизин яш заманларыбыз онча ач ва кьагьрулу тьюгюл эди. Ол уьй-абзарны оьзю юрюте эди. Бавда оьсген яшылчанланы, емишлени Хасавюртдагы базаргьа алып барып, ломайлап сатып геле эди. Бизин бир затда да тарчыкьлыгыбыз ёкь эди. Бек дос кюйде яшай эдик.

Магьачкьалада бизин атабызны йьракь кьардашы Расул амай кьабул этди. Расул амайны кьатыны Аминат бажив магьа оьзюню 1, 5 йыл болагьан торунуна кьарама таклиф этди. Анам булан мен гиччипавгьа гьавайын кьаражакьман деп сёй-лешдик. Олагьа шо кюйде сама оьзюбюзню баракаллабызны, разилигибизни билдирме суюдюк. Тек кьардашларыбыз шону кьабул этмеди, яхшы акьча берегенден кьайры, уьстевюне, бизин багьалы савгьатлар булан ёнкюте эди.

Расул амайны 3 кьабатлы уьйлери бир уллу кьалагьа ошагьан эди. Нече де гёзел, бай уьйлери ва абзарлары бар эди.

Расул амайны яшларыны лап уллусу Мадина (мен ону яшына кьарай эдим), 22 йыллыкь Марат ва гиччи кьызы, мени тенглим Ася бизге бек яхшы янаша эди. Расул амай ва Аминат бажив буса магьа илиякьлы кюйде кьызым дей эдилер. Оьзгелер булан бирче ашама олтурта эдилер. Марат булангьы аралыкьларыбыз салам-савбол булан битип кьала эди. Ол исбайы улан эди. Ону телефонуна кьызлардан гелеген зенглени арты-алды болмай эди...

Магьа 18 йыл битгенде, Аминат бажив магьа 500 доллар савгьат этди.

—Шу акьчаны сен оьзюнге харжла. Уьстюнге гийинме затлар ал. Сени булан базаргьа Асяны бакьдырма суюген эдим. Тек ол гьалиги модадан бир зат да англамай. Кьайдагы гьапур-чупурну алдыражакь. Шо саялы базаргьа барыбыз да бирче барсакь алив болар,—деди ол.

Ася башымны чачларын онгарды, кирпичлеримни бояды. Гетегенде, посагьаны алдында Марат кьаршы болуп кьалды. Ол мени гёргенде, тамаша болуп, сызгьырып ййберди:

Ва-ба-бай! Ариза, сенмисен хари?! Сен чи бир кьурчакь гесек болган экенсен! Уьйге барамысан? Мен сени етишди-рермен. Сени янгыз ййберме ярамай—кьачыражакь!

Мен сёз айтгьанча да, бирден эшикалда ону анасы тувул: —Етишдир балам. Биз ону бугюн хыйлы геч кьалдырдыкь. Анасыны ичибушуп турадыр.

Биз уьюбюзге етишгенде, Марат шагьардан гезеп чыкьма таклиф этди.

—Болмайман Марат, мени уьйде кьаравуллагьанлар,—деп, ол магьа гьали тергев этгенине тамаша болдум.

Шо гюнден сонг Маратны гёзлери менден таймай эди. Шо саялы, мен ону булан янгыз болмайган кюйде этме кьарай эдим, артыкь затны эшитип кьоярдан кьоркьа эдим. Мен Маратны ушата бусам да, биз герти аралыкьлар тутмакь учун, тенглилер тьюгюл экенибизни англай эдим. Мен ону гезикли оюнчагьы болма суюмей эдим.

Бир гюн Аминат бажив уланы булан шагьаргьа чыкьма айланагьанда, олар мени уьйге етишдирме суюдю. Ёлда Аминат бир тьюкенни алдына чыкьды, Марат машинин бизин уьюбюзге багьып гьайдады. Ярты ёлда бирден машинин то-кьтатды. Мени шо бираз гьалеклендирди ва мен машинден чыкьма суюдюм. Тек Марат алдыма гелип, мени кьысып алып эринлеримден оьпдю. Хатирим кьалмакьлыкьдан ййлап ййбердим.

—Мен сени бек ушатаман, Ариза... Биз ёлугьуп тургьанны суюмен. Мен сени учун не затны да этмеге гьазирмен, сени бир затда да тарчыкьлыгынг болмажакь,—деп, бир токьтамай сёйлей эди.

Артындагы гюн мен ишге бармадым, ойлаша туруп кьал-дым. Гьали энни мен Марат булан оьзюмню нечик тутма герек-мен? Сёзлер, оьпкелевлер тарыкьмы экен? Балики, оьзю бары да затны англагьандыр. Гьал четим экенни англай эдим. Неге тьюгюл, мени агълум толу кюйде ону ата-анасындан гьасил бола эди. Бир жумадан Марат булан бетге-бет ёлугьуп кьал-гьанда, ону саламлашывуна бек сабур кюйде жавап бердим.

—Ариза, ярай буса геч менден! Ариза, бола бусанг геч мен-ден. Дагы шолай затны менден гёрмежесен. Сёз беремен. Шу кьайдагы енгил башлы кьызлар булан айлана туруп, тарыкьсыз затлагьа уьйренип кьалгьанман. Геч ярай буса,—деп, Марат гетме алгьасады...

Бир гюн ахшам Марат мени булан сёйлеме суюмен деди:

—Мен сени дагы бирде хатирингни кьалдырмажакьман Ариза. Унут шо гюнню, мен гьали сагьа бюс-бютюнлей башгьача янашамаман.

Биз Марат булан гьар гюн ёлукьма башладыкь. Ол мени уьйге етишдире эди. Етишгенче ёл ягьада токьтап, кёп заман лакьыр эте эдик. Маратны ювукь таныгьан сайын: «Не яхшы уландыр»,—деп ойлаша эдим.

Мен бизин аралыкькланы гьакьында ону ата-анасы билгенни суюмей эдим. Шо саялы Марат мени уьйлеринден бираз ариде токьтап кьаравуллай эди. Ол бизин аралыкьларыбызда бир эрши зат да ёкь деп ойлаша эди. Мени де бир-бирде ол магьа ювукь кьардашына йимик янашадыр деп эсеме геле эди. Тек гёзлери, кьараву башгьа затны айта эди. Алай-нечик де, бир гюн Марат магьа гьашыкь болгьанын айтды.

—Сен айтагьанны маьнасы да, бизин аралыкьларыбызны гележеги де ёкь,—дедим гёзьяшларымны гьаран токьтатып...

—Анам Маратгьа кьыз гелешме суюе. О буса оьзюм таба-жакьман дей. Анам чы кьаршы тьюгюл, оьзю таклиф этеген кьызлардан айырып бирисин айтса. Шюкюр Аллагьгьа, ша-гьарда яхшы ожакьлардан чыкьган лайыкьлы кьызлар аз тьюгюл,—деп, Ася магьа агьлюсюню сырларын ача. Ол шону булан юрегимни ярагьанын не билсин дагы.

Марат спортсмен гьисапда чакь-чакьда командасы бу-лан тьюрлю-тьюрлю ярышлагьа гете эди. О ёкьда оьзюмню янгызлыгьымны айрыча гьис эте эдим. Бир зат да кьолумдан

чыкьмай эди. Бир гезик узакь сапарындан сонг суйгенимни абзарда гёрюп, сююнчюмню яшырып болмай, уьстюне чабып, кьучакълап алдым.

–Ариза, Ариза... Огь, нечик мен сени сагьынганман! – деп кьулагьыма шыбышлай эди.

Бирден гёзлерим терезелеге илинип гетди. Шоланы бирсинден Аминат бажив бек тамаша болуп бизге кьарай эди. Мен шосагьат Маратдан ариге тайып, бурулуп гетдим.

Ахшам узун догьадан оьтюп барагьанда, Аминат баживню тавушун эшитип кьойдум:

– Аризаны парахат кьой, Марат. Шо тилев тьогюл, буварыв. Ол атангны кьардашы. Таза яхшы кьыз. Мен сагьа ону яшавун бузма кьоймасман. Билемен, оьзгелери йимик ойнап, ойнап сонг унутажакьсан.

–Ким айтды сагьа мен ону унутажакьман деп. Мен ону булан уйленме сюемен, – деди Марат.

–Сен тайышгансандыр, Марат? Аризаны кьатын этип алма хыялынг бармы? – деп акьырып, кьычырып йиберди баживюм.

–Не бар да мунда онча кьзапланмагьа? Оьзюнг айтдынг чы таза, яхшы кьыз деп. Ондан кьайры, кьардаш да дюр. Анам мен ону гертиден де сюемен.

– Ожагьыма намарт хыяллар булан гелген шо «юваш» кьызы дагьы мен гёрге суймеймен. Аминат йылама аз кьалып тура эди. –Мени огьар амалсыз деп языгьым чыгьа эди, савгьатлар бере эдим. Тёшюмде йыланны иситгенмен. Сен шону булан бирде уйленмежесен! Мен кьоймажакьман!

–Бары да дюнья магьа кьаршы болса да, мен Ариза булан кьошулажакьман, Ариза мени агьлюм болажакь. Ол–мени кьысматым! Мен чи сен мени англар деп тура эдим,–деп, Марат анасыны сёзюн бёддю.

Бираз кепсизмен деп, гиччи Юсупну Асягьа тапшуруп, астаракь уьюме гетдим, гьали аралыкларыбызны токташдырмагьа суймей эдим.

Уйге гелгеним булан анама дагьы кьардашларыбызда ишлемежесен деп айтдым ва ону соравларына жавап бермей, юхлама ятдым.

Артындагьы гюн ахшам бизге Марат гелди.

–Не болган, балам? Ариза дагьы сизде ишлемежесен дей, тек себени айтмай. Ол бек пашман гёрюне. Муна бугюн де сав гюн уьюнден чыкьмай. Ону хатирин ким кьалдырган, билегенинг бармы?–деп сорай эди анам.

Марат анама жавап бермей:«Гирме яраймы?»–деп, уьюмню эшигин кьакьды. Мен ону эшикалда кьаршыладым.

–Ариза, аявлум, не болган сагьа? Мен бир затны да англамайман...Сени тюнегюн анам булан лакьырыгьы сама болмагьанмы?

–Болмады. Мен бирев булан да сёйлеменмен. Гьали янгыз кьалма сюемен. Сизде дагьы ишлемежесен, башгьа ишни тапганман. Сонг сёйлербиз шо гьакьда, мен сагьа зенг этермен...

Шо гече мен тёкген чакьы гёзьаш. Эртен кёп геч уяндым ва башгьа уйден гелеген анамны ва Аминат баживню тавушларын эшитдим.

–Мени Аризам шолай затны бирде этмес. Ол юреги ачыкь кьыз, оьзюню бары да сырларын менден яшырмай айта. Гьали чи авзундан келпет булан да сёз чыгьарып болмайсан.

– Аризаны гьакьында бир яман затны да айтып болмайман, Гьалимат. Тек Марат мени биргине–бир уланым. Оланы уйленивюне мен рази болуп болмайман. Сиз ярлы деп тьогюл, мен уланыма бизин даражадагьы ожакьдан кьыз алма сюемен. Башгьалардан кем ерибиз бармы?

–Тюзайтасан, Айшат, мени хатирим кьалмай. Мени кьызыма да оьз заманында насип иржаймай кьалмас.

–Мен Гьалимат сени булан сёйлеп, рагьат болдум. Сен гьакьыллы кьатынсан, бары да затны англайсан. Биз даим сизге кёмек этип туражакьбыз. Аризагьа биз яхшы алапасы булангьы иш табажакьбыз. Эрге де, ону яхшы адамгьа берсек, кьалымында онгарарбыз...

Арадан бир нече гюн гетип, анам:

–Марат Мадина Омарова булан уйлене. Ата-анасы булан гелген бийиксув, исбайы, мединститутну студенткасы эсингдеми? Гьали Марат ярышлагьа гетген. Кьайтгьандокь, оланы гелешежек. Ол разилигингни бер. Сен де Гьасан булан кьошулма разилигингни бер. Ярым йыл бола ата-анасы посагьабыздан таймайгьаны...

Мен чыдап болмай Маратгьа телефондан сёйлеп кьутладым.

–Ариза, мен англамадым, нени булан кьутлайсан? Сен кьачан кьайтдынг, Ариза?

Мен лакьырны шосагьат бёлюп кьойдум ва мени «кьайтгьанымны» хабары кьайдан чыкьгьанны англадым.

Мен уйде турма суймей, сав гюнлер бирче школада охугьан кьурдашым Гуляларда кьала эдим.

–Ариза шу кюйде турма ярамай. Яда сен ону суймеймисен? Насип учун тиши-тырнагьы булан ябушма тарыкь экенин билмеймисен,–деп уруша эди Гуля. –Шолай талчыкьма да тарыкь тьогюл. Эгер де, кьысमत сизге бирче болма буюргьан буса, шогьар бирев де пурашав этип болмажакь.

Гьар ахшам уйге кьайтгьанда, биринчией анама ва кьызардашыма: «Магьа бирев де сёйлемедими?»–деп сорай эдим. Олар гьар гезик: «Сёйлемеди»,–деп гьазир жавап бере эди. Янгыз бир гезик кьызардашымны авзундан: «Марат сёйлеген эди»,–деген сёзлер чыгьып гетди. Тек анамны кьаравун гёрюп, шосагьат масхарагьа айландырып кьойду. Шо мюгьлетде бирев телефондан зенг этди ва биринчилерден болуп трубканы гёттердим.

–Не буса да, сен алдынг трубканы. Магьа тынглама боламысан?–деп телефонда Маратны тавушун эшитдим. –Бир сагьатдан мен сени артынгдан гележекмен.

–Яхшы, гел, геч болган буса да,–деп жавап бердим.

Анам бирден бек алгьасап йиберди. Гьатта, мен не яхшы анам бар, бизге янгыз кьалып сёйлеме имканлыкь берме сюе деп ойлашдым.

Тек Марат шо ахшам дагьы не сёйлемеди, не гелмеди.

–Мен сагьа не деген эдим? Тюнегюн Аминатдан мекенли билдим, дагьы кьаттыгюн олар Мадинаны ата-анасындан сёз алма баралар. Гьали Марат булан не сёйлежексиз. Эсги яраланы хозгьамагьа негер тарыкьдыр?–деди анам мени гёнгюм бек бузулгьанын гёрюп...

Шондан сонг бизин агьлюде «Гьасан ва ону магьа бакьгьан сюювю» аслу тема болуп токтады. Ахырда мен разилигимни бердим.

Анам эркьардашымны кьатыны булан базаргьа барып, магьа хыйлы багьалы опуракьлар, аякгьийимлер алып гелип алдыма салды.

–Кьайдан гелген сагьа мунча акьча? Мен сонг кьалган оьмюрюмню борчланы тёлемеге ишлеп турма суймеймен,– дедим анама чыдап болмай.

Акьчаны эркьардашынг тапган. Мени де аз-маз жьыйган затым бар эди. Кёп борчлагьа гирмегенбиз. Сагьа талчыкьма зат ёкь,–деди анам.

Ахшам буса Гьасан мени той салонгьа алып гетди.

Манекенлеге гийилген капотланы гёрсетип: «Суйгенингни сайла. Сен дюньяда инг де гёзел гелин болажакьсан»,–деди ол.

Шо гече юхум кьачды. Ойларым мени кёп ареклеге алып гетди. Бирден юхусырап турагьан кююмде анамны телефондан сёйлегенин эшитип кьойдум.

–Аминат, бары да зат яхшы. Гече де, гюн де сизин учун дуалар, алгышлар этемен. Хадижа булан атив мебелни де, оьзге тарыкь–герекни де алдыкь. Сен Расул булан бизге этген чакьы яхшылыкьны бирде унутмажакьман...Балики, биз акьчаны бир пайын сама кьайтарарбыз...

Юрегимни дап–дап деп, алгьасап ишлейгенинден мен бары да сёзлени атив эшитмей эдим.

–Аминат, сен негьакь кьарсалай эдинг. Мен бары да затны кюй кюне етишдирдим. Гьар заман Марат сёйлемен эди деп, ялган айтып турмагьа тынч тьогюл эди. Балики, шо

саялы Гъасан булан къошулмагъа рази болгъандыр. Маратгъа буса къойсун къызымны деп, мен озюм айтдым. Ол эрге барагъанын да билдирди...

Сонг Аминат бажив сэйлеме башлады, анам буса огъар чыдамлы кюйде ахырына ерли тынглап турду.

– Сен Маратгъа бек урушма. Рази болажакъ, къайда гетежек. Бизин эки гюнден тоюбуз бола. Шо ону бек яхшы биле.

Олар ондан сонг да бир затланы гъакъында сэйлей эди. Тек мен дагъы затны эшитмей эдим. Юрегим ярылма тура эди. «Къарадагъы, мени сюювюмню сатгъан анам болгъан экен»,–деп, пашман ойлагъа дёнген эдим.

Марат булан ону ата-анасыннан разилик алмай къошулсам, озюмню ювукъ адамларымны яшавун бузажагъымны англай эдим. Тек гъали гертини билгенде, Гъасан булан да уйленмежекмен деп токъташдым.

Гече барысы да юхлайгъанда, сумкама ону-муну жыйып, биразакъча да алып, уйден чыгып гетдим. Гиччирек записка язып, столну устынде къойдум. «Анам, мен сенден гечемин. Тек мени излемегиз. Гъасан да бола буса, менден гечсин. Сизин учун мен гъали парахатман. Гъона, квартиригизде бар...»

Мен Аштарханда турагъан биринчи муаллимим Алла Петровнага гетдим. Ол яппа-янгыз тура. Бизге, охувчуларына, озюмню яшларына йимик янаша эди. Ол алдагъы ерине къайтгъанда, биз къызлар огъар кёп кагъызлар яза эдик, байрамлар булан къутлай эдик. Муна гъали яшавумну къыйынлы мюгълетинде, мен ону эсге алдым. Ол мени къутгъарып болар деп инана эдим.

– Не болуп къалгъан къызым?–деп сорады муаллимим мени посагъасыны алдында гёргенде. Мен ону къучакълап, йылап йибердим. Алла Петровна авлетин йимик чачларымны сыйпап:

– Парахат бол. Бары да зат гетежек, сени дертлеринг де унутулажакъ. Не болгъанны магъа сонг хабарларсан. Не этегибизни ойлашып къарарбыз.

Бир нече гюн мен ятып турдум, ашап да болмай эдим. Даим сув ичме сюе эдим. Ичим гюе-яна эди. Шону сув булан сёндюрме къарай эдим...

– Ариза, шолай этме ярамай. Тур гъали, тур алтыным. Уйню бирче жыйыкъ.

Тазалыкъгъа лансылап турагъан уйленни жыйыкъ деп, Алла Петровна мени пашман ойларымдан арчыма, жанландырма сююп айтагъанын мен англай эдим. Шо кёмек де этди. Ахшам столну айланасында олтуруп, мен Алла Петровнагъа бары да затны тёмкей-чачмай хабарладым.

– Не айтайым сагъа, аявлу затым? Сююв саялы ябушма тарыкъ деп айтма боламан. Шону мен сагъа адабиятдан дарс беривчю гъысапта айтма боламан. Ана гъысапта буса, Маратны унут деймен. Сени сюймеген ожакъгъа барма гъажат тюгюл.

Эки жума оьтюп, мен гъар тюрлю уйге тарыкъ маллар сатылагъан тюкенге сатывчу болуп ишге тюшдюм. Анам булан байлавлукъ тутма къарамадым. Шону гъайын менсиз Алла Петровна этген болгъан экен. Артындагъы гюн мен гелгенде, ол Магъачкъаладагъы танышына зенг этип, анама Ариза эсен-аман деп билдирмекни тилеген. Тек мен къайда экенимни айтмагъан.

Бир ай гетип, мен ишден уйге гелгенде, Алла Петровна мени янгы хабар булан къаршылады:

– Билемисен, Ариза мен бугюн кимге къаршы болдум? Эсингдеми, яшыл гёзлю Алибек, сенден эки класгъа оьрде охуй эди. Къуру биревлер булан ябушуп турагъан зат эди. Ол сен менде турагъанымны билгенде, бек тамаша болду. Ахшам бизге чай ичме гележек. Къурдаш бол. Ону булан къурдаш бол. Ким биле, балики, одур сени аврувунгну солкъ этежек дарманынг?

Алибек асгерден къайтгъан йыл бизин районда онча парахат тюгюл эди. Сонг районну бандит уьюрлерден азат этген къорувчуланы сыдырасына къошулду.

Ол мени биз шагъаргъа гёчген сонг да тапды... Менде огъар бакъгъан якъда бир гъис де тувулунмагъан эди. Ол шырду-

лар охумай эди, терен гъакъыллы кюйде лакъыр этмей эди, болур-болмас умутланы гёз алгъа тутмай эди. Магъа буса шо тарыкъ эди...

Гъали эсиме тюшюп гетди. Той бола деген гюнню алдында анам Алибек гелип, мени сорагъан болгъан деген эди.

– Мен огъар: «Ариза эрге бара, балам шунда дагъы юремесенг яхшы»,– дедим. Амалсыз, сагъа насип ёрап, пашман кюйде гетди. Мен ону бек къызгъандым.

Ахшам Алибек емишлер ва татлиликлер булан толгъан уллу пакетни де тутуп гирип гелди.

– Вуя, Алибек, мунча затны алып не этесен?–деп урушду Алла Петровна.– Нечакъы акъча харжлагъансандыр? Тарыкъ тюгюл эди...

– Алла Петровна, мен ишлеймен, яхшы къазанаман. Агъамны мунда уллу къурулуш фирмасы бар. Ол мени озюмню янына тезден берли чакъыра эди. Мен гелмежек эдим, тек бир болажакъ тойну гъакъында эшитгенде гелдим. Шо мюгълетде мен къайда гетсем де, къайырмай эдим,– деди Алибек ва магъа багъып, тикленип къарады. Шо ахшам Алибек хыйлы заман бизде турду. Алла Петровна аз заман бизин булан олтуруп, сонг озюмню уьуне юхлама гетди.

– Сиз мунда менсиз сыр чече туругъуз? Алгъасама еригиз ёкъ. Балики, Алибек сама болар бугъай гёнгюмню ачып. Къара не затгъа ошагъансан?–деп, Алла Петровна масхара этди.

Алибек магъа бир сорав да бермейгенине мен бек рази эдим. Ол озюмню иши, яшаву гъакъында хабарлай эди. Тек гетегенде, сорады:

– Сагъа Ариза онча яхшы тюгюл экенни гёремен. Мен сагъа этип болагъан кёмек бармы? Сени учун мен не затны да этмеге гъазирмен...

Мен Алибекни бетине къарадым. Ону гёзлери гъаманда йимик, пашман эди. Мени юрегимни башгъа улан елегенни айта турмадым.

Алибек гъар гюн ишиме гелеген болду. Сонг бир тюрлю себеpler табып, уьюме узатагъан болду.

– Ерли уланлар яхшы затлар тюгюл, илинме бола. Сонг буса магъа оланы оьлтюрме тюшежек,–дей эди ол.

Бир гюн Алибек магъа ачыкъдан озю булан уйленмекни таклиф этди.

– Ариза, гел къошулайыкъ. Сен мени экинчи яртым болгъанны сюемен. Мен сени биринчи гёрген гюнюмден берли сюегенимни билесен чи. Мен сагъа эргиши сёзюмню бермен. Сен насипли болсун учун, бары да затны этежекмен. Алгъасама жавап берме. Мен нечакъы тарыкъ буса чыдап, къаравуллап туражакъман...

Буса да мен разилигимни бермедим. Ону шо мюгълетдеги гъалын гёргенде, чыдап болмай:

– Мени гюнагъларым ёкъ. Ман тазаман, Алибек. Тек юрегимде иссилик ёкъ, яшав ёкъ. Мени ичим боппа-бош...

Мен гёзьяшларымны токътагып болмай, ону юрегин ярагъанны да ойлашмай озюм булан болгъан бары да затны айтдым.

Ол арадан бир нече гюн гетип тюкениме гелди. Мен гъалеклендим. Янгыдан бары да затны башлама тюшерми экен деп ойлашдым. Мени огъар да, озюме де языгъым чыккъды.

– Ариза, эсингдеми мен сагъа сени насипли этежекмен деп сёз берген эдим? Мен сени къырда къаравулламан,–деп, Алибек тез тюкенден чыккъды.

Мен ишимни битгенде, къашгъаралгъан эди. Тюкенден чыккъгъанда, бизар ариде токътагъан эки эргишини сюлдюрюм гёрдюм. Бирисин мен шоссагъат таныдым. Ол Алибек эди. Башгъасы хырын берип бурулуп токътагъан эди. Мен ол ким экенни башлап англап битмедим...

Биз Марат булан бир-бирибизден гёзлерибизни айырып болмай эдик ва Алибек гетген кююн де эс этмедик...

ЭЛЬМИРА ИБРАГИМОВА

Ашын да берип, къашын да герип къаршыладылар

ПАХУ ГЪАЙБУЛЛАЕВА

Буйнакск районну аты чыкъгъанда не буса да шоссагъат биринчилерден болуп эсибиз-пусубузгъа, гёз алдыбызгъа агъачкъомузу булан оьткюр, терен маъналы пасигь сёзню тенги ёкъ устасы Йырчы Къазакъ геле. Районну аты чыкъса, Къумукъну бары да якъдан тёбесин, оьзденлигин, асиллигин кёкге тийдирген Абусупиян Акаев, Темирболат Бийболатов, Татамдан, СССР-ни халкъ артисткасы Бариятдан башлап, Муратовланы савлай тухуму, Совет Союзну Игити Юсуп Акаев ва олай оьзге миллетни миллет этген, дангъа чыгъаргъан нечесе-нечесе зор гючлю пагъмулар, къагъруманлар алдымда тизилип токътайгъандай бола. Районну 95 йыллыкъ юбилейинде де, сагънагъа чыкъгъанлар бир де токътамай оланы атларын уллу сюев булан, сукъланып эсгердилер.

Бираз алда Буйнакск районну администрациясыны алдында халкъ жыйылып, оланы ажайып бир тамаша сююнчлю сеслери чалына эди. Айтагъаным, ону 95 йыллыкъ юбилейин белгилемек муратдагъар юртдан гелгенлер чатырланы тю-

бюнде оьзлени гёзел майданларын къуруп, оьр даражада бары да къонакъланы къабул этмеге белсенген эдилер. Майданлардагъы столланы уьстюндеги гъар халкъгъа хас болгъан безендирилип салынгъан тюрлю-тюрлю ашланы, сувланы,

атам заманлардагъы хабаланы, акъчалыкъланы, савут-сабаны, такъа-тукъаны, къумукъ кёрюкню, бешикни, согъулгъан тастарларыбызны, агъачкъомузларыбызны гёргенде, ата-бабаларыбыз бизин чайкъап, эс дюньябызны уятып,

тартып созуп, бырынгылыкны сокъмагына тюзелтген йимик болду. Гъар миллетни вакили озлени милли опуракъларын гийип, бийивлерин бийип, масхара-иланкъы булан бары да къонакъланы, ашын да, къашын да берип къаршылап, шайлы гѣнгюн ачдылар. Ондан къайры да, Дагъыстанны ва Россияны озге ерлеринден ярмаркюге гъар тюрлю малларын, ашамлыкъларын гелтирип сатагъанлар да орамны бир боюн тутуп эретургъан эдилер. Буйнакск администрацияны залы тизилип шатлы мажлисге гъап-гъазир эди.

Шогюн бир башлап Эрпелини ва Тѣбен Къазанышны эргишилерини хору сагънаны елеп алып, къонгуравлу тавушлары булан бырынгы йырны йырлап программаны ачдылар. Бу агъвалатны юрютеген Къумукъ театры артистлери Имам Акавутдинов ва Зугъра Аселдерова сагънагъа Буйнакск районну башчысы Камил Изиевни къутлав сѣз айтма чакъырды. Ол озюнню сѣзюн булай башлады:

–Буйнакский район озюнню тарихи, эсделиклери булан девюрлер бою айтына гелген. Гъар-бир агъвалатны ортакъчысы болуп тургъан. Районубуз Дагъыстанда экономика ва культура якъдан алдынлы районланы бири демеге ярай. Тек ватаныбыз, чинкдеси гѣрмекли адамлары булан бай. Ону халкъы тийишли ерде озлени бирлигин де гѣрсетген. Бизин район кѣп гъар

тюрлю иште де, загъматда да уллу натижалагъа да етишген. Шону учун да район бир нече керенлер де, Совет Союзну заманларында да оър савгъатлар булан савгъатлангъан. Артагъы беш йылны ичинде Буйнакск район шайлы алгъа гетген. Артагъы 5 йылны ичинде биз табии балагълардан заралангъан бир нече кѣпюрню онгардыкъ. 14-нчю йылда халкъны къуллукъларын кютеген (МФЦ) центр ачылды. Сонг Чиркей юрта, республикада биринчилей болуп, кѣп даражалы билим берив центр ачылгъанда бир уллу байрам йимик белгиледик. Спорт булан машгъул болагъан 16 объектни спортзалланы, майданланы ярашдырдыкъ.

Билим болмаса, бир иш алгъа бармай, осуз яшавубузну гѣз алгъа гелтирмеге де къыйын. Шо масъалагъа бизин якъдан айрыча тергев этиле, бюджетни кѣп яны да шогъар байлавлу харжлана. Бизин яшларыбыз бютюрроссия конкурсларда сочинениеден ортакъчылыкъ этип, гѣрмекли ерлени къазангъан. Олагъа Москвада Кремлде, Россияны билим берив министерлигинде савгъатлар тапшурулгъан. Олай да, олар республикада оьтгерилеген олимпиадаларда да оьрлюклер алгъан.

Айрыча, уллу гъюрмет булан Халимбекавулдагъы «Дюнъяны беш яны» деген спорт школаны устьюнлюклерин эсгерме сюемен. Ону башын тутгъан, тренер болуп

чалышагъан Гъюсейин Магъоммаевни гъаракаты макътавгъа тийишли. Шо школадан дюнъягъа атын белгили этген нечесе чемпионлар арагъа чыкыгъан. Бу йыл школа юбилейин де белгилей. Барыгъыз да гѣрдюгюз, билесиз бизден чыкыгъан Бахтияр Агъматовгъа озюнню гъалал кюйде къазангъан алтын медалы кюлуна тюшюп, Олимпия оюнланы чемпиону болду.

Бу йыл бирдагъы бир уллу агъвалатны белгиледик. Айтагъаным, районну «Буйнакские известия», къумукъча «Халкъны сеси» деп чыгыгъан газетге 100 йыл битди.

Районну юбилейи булан къутлай туруп, сизге барыгъызгъа да савлукъ, сав-саламатлыкъ, аманлыкъ ёрайман.

Районну башчысы Камил Изиев юбилейге байлавлу толу кюйде доклад этип битген сонг, Буйнакск райондан сайлангъан Пачалыкъ Думаны депутаты Абдулмажит Варисович Магъараммов сагънагъа чыгып, бары халкъны къутлады.

«Темирхан-Шура» ансамблни къурч бийивлеринден сонг Дагъыстанны Башчысыны орта территория округну толу вакили Къарчыгъаев Абидин Гъажиевичге сѣз берип, сагънагъа чакъырдылар.

–Бугюн биз барыбыз да бир болуп, районну 95 йыллыгъын белгилеме жыйылгъанбыз. Буйнакск район бары якъдан алдынлы районлардан бири деп гъисаплана. Уллу Ватан давларда, чинк де къыйынлы заманларда Буйнакск районну халкъы къоччакълыкъ гѣрсетген. Буйнакск район Дагъыстанны яшавунда аслу роль ойнай. Неге туюгол, Буйнакск район–Дагъыстанны тарихи, административ, экономика-культура центрларыны бири. Буйнакск район бир заманда да Дагъыстанны, Россияны къысматындан айрылмагъан. Лап да аслусу, бу районда тюрлю-тюрлю миллетлер яшай. Олар бир-бири булан дослукъда, бирликде чалышалар, яраталар. Ата-бабалардан гелеген адат-къылыкъларын сакълайлар. Мен сизин Дагъыстанны Башчысыны, озге ёлбашчыланы ва озюнню атымдан гъакъ юрекден къуванчлы гюнню-

бюз булан кьутлайман. Гьар-бир этеген ишигизде уьстюнлюкlege етишме савлукъ ёрайман.

Шатлы жыйынлагъа да, халкъ арада болагъан агъвалатлагъа да етишме чола табагъан, Дагъыстанны халкъ шаири Агъмат Жачаев сагнада жыйылгъанланы кьутлап, гъаман да йимик чартлатып-чачырагып шиъру охуп, залны дагъыдан да хошландырды.

Россияны халкъ артисти Айгум Айгумов даим де йимик шо гюн байрамгъа айрыча ренк берди, озюню англы тавушу булан маъналы сёзлер айтып, халкъны иштагъландырып йиберди.

–Бугюн янгыз районлуланы кьувачы тюгюл, мени учун да бу бир ажайып арив байрам. Неге тюгюл, Буйнакск районда бек кьоччакъ халкъ яшай. Бу топуракъдан бек тавакаллы, оьр даражалары булангъы адамлар чыгъып, алдынлы сыдыраланы безеп гелген. Мисал учун, Иса агъав, мен обтесиз обктем болагъан, мени озюню кьурдашы этип, янына сыйындыргъан ону уланы–Шихсайит Шихсайитов. Олар нечик ачыкъ юзлю, таза адамлар эди. Шихсайит Исаевич кьоччакълыкъны, низамлыкъны, аминликни бир уллу уьлгюсю эди. Ону заманында Дагъыстан юрт хозяйстводан не орденлер, не савгъатлар бар буса алды. Шихсайитовланы ёлун бугюн де узатагъанлар бар. Сонг да, мен гьюрмет булан зор гъакъыллы, масхаралар да этип, бар адам булан гелишип болгъан Магъаммат Жанболатовну атын нечик эсгермей кьояйым. Ону алдында кёп студентлер охуп чыгъып, алимлер де болуп, озлени ерин тапгъанлар. Буйнакск районда дериядай уллу пагъмусу булангъы яратывчулукъ адамлар тувуп озгени де бир уллу насип тюгюлмю? Эсгерейик СССР-ни халкъ артисткасын Барият Муратованы. О заманлар савлай Кавказда ондан алда СССР-ни халкъ артисткасы болгъанлар ёкъ эди.

А. Айгумовдан сонг сагнагъа гётерилген озюню сав-саламатлы, озден хасиятын тас этмей, кьылгъа сюрюнемей яшайгъан физика-мате-

матика илмуланы доктору, профессор, Россияны техника илмуланы академиясыны члени Музакир Шихсайитов ёрукълу кюйде оюн айтды:

–Мени чакъырып, сёз бергенигиз учун бир башлап баракалламны билдирме сюемен. Гертиден де, Буйнакск район шайлы оьрлюкlege етишген демеге ярай. Айрокъда республиканы экономикасына да, билим берив тармагъына да кьошум аслам этегенлиги магъа арив чалынды. Мен озюм бу райондан чыкъгъаныма бек обктем боламан. Шону учун бизге барыбызгъа да экономика, культура, билим берив ва озге тармакъларда да дагъыдан-дагъы уьстюнлю натижалагъа етишме насип болсун. Сонг да, мунда яшланы гьюнерлерини гъакъында эсгерилди. Дюнъяны даражаларына гётерилсин учун оланы озювюне дагъыдан да бек тергев этсек, пайдалы болур эди. Арагъа нечакъы янгылыкълар, янгы технологиялар чыкъгъан. Яшланы янгылыкъларгъа, янгы кьайдалагъа гёре билим бермеге, уьйретмеге герек. Мен озюмню сынавумну кьоллап, шо янындан кёмек этмеге гъазирмен. Бизин яшларыбызгъа дюнъя оьлчевлердеги конкурсларда ортакъчылыкъ этмеге насип берсин.

Къаягент районну ёлбашчысы Магъамматэмин Гъажиев культурагъа, инчесаниятгъа, спортгъа

ва озге тюрлю тармакъларгъа бек агъамият бере. Къаягентни топурагъында гьар тюрлю чаралар обтгеренден къайры, башгъаланы да якълап, оланы шатлы мажлислерине де етишмеге чола таба, гьар ишине кьошулуп, ортакъчылыкъ да эте. О гюнде ол Буйнакск районну жамаатыны кьувачлы гюнюн якълап, мукъаятлы сёзюнде айтды.

Савлай Къаягент районну жамиятыны атындан Буйнакск районну кьурулгъан гюню булан гъакъ юрекден кьутлап, уьстюнлюкlege барыбыз да бирликде етишербиз деди.

Буйнакск районну культурагъа къарайгъан кьурумуну начальниги Рукъуят Иразутдинова булан бирге озге маданият кьуллукъчулар да кьошулуп, чатырланы тюрлюнде бырынгылыкъны эсге салагъан гьар юртну майданларын ва концерт программасын мекенли кюйде кьургъан эдилер. Онда чыгъып йырлагъан эргишилени хору, Дагъыстанны халкъ артисти Руслан Загъировну, Дагъыстанны ат къазангъан артисткасы Асият Зайнутдинованы кьонгуравлусеслерихалкъны юрек кьылларын кюйледи демеге ярай. Ондан къайры да, гиччинавланы йырлары, бийивлери адамланы гъайрангъа кьалдырды. Шо гюн байрамдан бары халкъны гёнгю шайлы ачылды демеге ярай.

Герти поэзияны дазулары болмай

Гюльнара АСАДУЛЛАЕВА

Дагъыстан поэзияда Етим Эминни аты XIX асруну экинчи яртысында арагъа чыкъгъан. Бугюн машгъур лезги шаирни гъакъында Дагъыстанда эшитмегенлер ёкъдур. Ону атын арагъа чыгъарывну ёлу нече де узун болгъан: ону биринчи шиърулары янгыз 1927-нчи йылда лезги шаирлеге багъышлангъан альманахта печат этилген. Шондан сонг Е.Эминни асарлары булангъы айрыча 15 китап чыкъгъан. Шаирни яратывчулугъун, яшавун ахтарывда, орус тилге таржума этивде кёп иш этилген.

Етим Эминни герти аты—Магъаммат Эмин. Ашугланы арасында юрюлеген мердешге гёре, ол оьзюне Етим Эмин деген атны ала. Оьзгелер йимик, ата юртуну атын кьошмай, «поэзиялы» атны танглай. Етим деген сёзню маънасын охувчуларыбызны барысы да англайдыр. Ол шо атны негъакъ сайламагъан. Огъар оьз халкъыны яшаву, кысматы шолай «етим» йимик гёрюне болгъан. Оьзю шаир де кыйын, ярлы яшаву булан миллетине бек ювукъ болгъан. Огъар хыйлы кыйынлыкъланы башындан гечирме тюшген: насипсиз сююв, аврувлар, дос-къардашланы ва къурдашланы арт беривю, касиплик... Эминни асарларыны кысматы да тап шолай болгъан деп айталар. Кёбюсю тас болуп, белгисиз кюйде къалгъан. Гъалиги заманлагъа етишген документлеге гёре, Магъаммат-Эмин уьч тилде яза ва сёйлей болгъан: лезги, арап ва тюрк тиллер. Тек оьзюню яратывчулугъу учун, ол анадаш лезги тилин танглагъан.

Атасы оьлген сонг Етим Эмин Ялцуг деген юртда судья болуп белгилене. Таза юрекли ва адилликни якъчысы ол ерли жамиятны арасында абур къазана...

«Лишь добрые слова нетленны,

Живут в непостоянном этом мире...»— деп яза шаир.

Бек намуслу ватандаш ва къади гысапда ол бары да ишлерин шариятгъа ва о вакътилердеги эдеп-къылыкъ къайдалагъа гёре юрютме къаст эте. Шиъруларында шо къайдаланы, низамны бузагъан къайдагъы урушбатчыланы, талавурчуланы, ачгёзлюлени гючлю танкъытгъа тута...

Шаир кёп геч уйлене. Ол къатыны гёзел Туквезбангъа багъышлап хыйлы сююв асарлар яратгъан. Оланы эки яшы болгъан—къызлары Къызханум ва Муслимат.

Туквезбан булан Эмин Хожа Магъамматны Кеан деген юртундагъы мадрасасында охуйгъанда таныш болгъан. Эмин булан бирче шо заманларда Хожа Магъамматны кызы Туквезан ва уланы Агъамирза да охуй болгъан. Мунда Эмин молланы гёзел кызына гъашыкъ болуп къала. Балики, ону янындан да яхшы охуйгъан, шиърулар язагъан, бойлу-сойлу улангъа бир тюрлю гыслер тувулунгъандыр. Шо вакътилерде Эминге 15 йыл бола болгъан. Хожа Магъаммат апенди жагыллени бир-бирине исинегенин эс этип, ону мадрасадан къуवालй. Тек Эминни шиъруларына къарасакъ, ол суйгенин унутмагъан, даим алгъышлап тургъан. Туквезбанны атасы кызын башгъасына эрге бере. «Тот кому ты досталась, цены тебе не знает»,—деп

талчыгъа Эмин. Узакъ 7 йыл шаир чыдап, къаравуллап тургъан гёзелин.

Етим Эмин учун яшавдагъы янгыз бир сююнчю ва аркъатаяву—сююв. Шаир учун суйгени о замангъы асарларда язылагъан кюйде бир умуми, ёравлу келпет тюгюл, сююнч де, къайгъы да гелтирип болагъан, оьзюню яхшы ва яман янлары булангъы сав, жанлы адам. Шаирни поэзиясында къатынгиши ожакъгъа бир йимик рагъмуну да, зулмуну да гелтирме бола. Суйсе, ол ожакъны тизежек, суйсе, бузажакъ. Ол шиъруларында къатынланы бир нече даражагъа бёле. Эминни пикрусуна гёре, гъакъыллы къатын эри учун—Ер юзюндеги женнет. Олай къатын булан даим гъакълашма, бирче турма сюесен ва оьзюнг учун ондан яхшы лакъырдашны тапмассан. Гъакъылгъа мукъ къатынланы келпети «Яман къатын», «Ёнкю къатын», «Къонакъны суймейген къатын», «Намуссуз къатын» деген шиъруларында суратлана. О заманларда да ва гъали де, айрокъда, эргишилени арасында, Эминни бир нече къатын алагъанлагъа къаршы язгъан асарлары разисизликни тувдура.

Две жены—это тысячи ссор,

Две жены—это драка, война, раздор.

Парахат ва насипли яшав учун агълюде бир къатын болма герек дей шаир. Тек къатынланы гъакъындагъы лакъырын масхара булан битдире: «Оьзюню Аллагъ суюгенлеге бир къатын болмаса да ярай». Ону яратывчулугъу милли адабият мердешлени кюрчюсюнде амалгъа гелген. Озокъда, гюнчыгъыш поэзияны таъсири де болмай къалмагъан. Эмин адатлы келпетлени (сунна, ханум, дилбар) къоллайгъандан къайры, оьзю де янгы метафораланы ярата.

Шаирни пашман ва шат йырларында халкъыны яшавуну бары да янлары суратлангъан: милли азатлыкъ учунгъу гъаракат, агълю-туруш масъалалар, жамиятдагъы байланы ва ярлыланы арасындагъы тенгсизлик, мисгинлени кыйын гъалы.

Бугюнгю бизин айланабыздагъы яшавгъа къарап, Етим Эминни оьткюр сатырларын нечик эсге алмай къоярсан:

Везде торжествует иль вор, иль злодей,

А честным приюта нигде не найти.

Арадан эки асру оьтгенде де, Етим Эминни шиърулары заманн толкъунларындан оьтпоп, бугюн де оьзюню агъамиятлыгъын тас этмеген. Герти поэзияны дазулары болмай, ол бютюн инсанлыкъ хазна болуп токътай.

«ДАВНУ АКЪУБАСЫН ЧЕКГЕНЛЕНИ БИРИСИ...»

5 ◀◀ Умужат бажив заман-заман гъайран яшлыгъыны чечекли дюньясында гезейген йимик илиякълы иржайыву булан ойгъа бата эди. Гъали буса тойланы да, бир-биревню арасындагъы татывлукъ, къатнав сёнюп барагъангъа бек талчыгъып, эки сёзюню бирин де: «Гъали олай затлар оылген. О заманлар бары адам бир йимик яшай эди. Гъали буса биревлер бай, биревлер ярлы, биревлер оьктемлигинден орамлагъа сыймай, ярлы гишини ушатмай, сан этмей. Яхшы бусанг да, таза къуллукъ этсенг де пайда ёкъ. Ким де оьрбюз деп ойлаша.

Умужат баживню гъалиги яшавубуздагъы адамланы арасындагъы татывлукъ бузулуп барагъангъа ичибушуп, гёнгюден тюшегенин гъис этип, оьзюмню соравум булан ону мелте йимик чагъына, яшлыгъына къайтарма къарайман.

– Бажив, уйленегенде акъ капот гиймегенигиз англашылды. Гелин болуп, негер минип бардыгъыз, оьгюз арбагъа мингеми эдигиз?– деймен. Янгыдан кюлей туруп:

– Менден эслилер кёбюсю агъач арбагъа минип баргъан. Мени девюрюмде пургон булан алып бара эди. Бу гиши о заманда сельсоветни секретары эди чи. О йылларда ЗАГС этмесе де къоймай эди. 18 йыл битмесе де ярамай эди.

Суд эте эди. Магъа буса 16 йыл битген эди. Йылларымны уьстюне къошуп 18 йыл этген. Пургонгъа да миндирип, мени ЗАГС этме алып бара. Жагъиллер алдыбызны къыркъып, шынжыр булан бегитип токътагъан. Гъаракъы яда акъча бермесенг оьтме къоймай. Шолай адат бар эди дагъы. Олардан да парахат болуп, пургонубузнесибиз булан тюппе-тюз кансаралгъа гетдик, сельсоветни абзарына ЗАГС этмеге. Шонда Абдурашит оьзю этди ЗАГС-ны да. Шо ерге савлай

юрт жыйылгъан эди. Абдурашит агъав, оьз оьзюне нечик ЗАГС этер экен деп къарама гелген эди. Бирлери терезелерине къапланып къарай. Мени алып барагъан абай къатын анамны эркъардашындан къалгъан къатын эди. Огъар Ухти дей эдилер. ЗАГС-да: «Ухти бугъар не болгъан, неге гелин бётгёбен бакъгъан Къуран охуйму»– деп масхаралар этме башладылар.

Биз жанланып лакъыр этегенде, Абдурашит агъав диванда оьргеде багъып, хах болуп тура эди. Тойну гъакъындагъы хабарыбыз къызышып турагъанда, башын да гётерип: «Кимни тоюн айтасыз?»– деп сорама ол да болду, барыбыз да кюлемекликден йымышап къалдыкъ. Машаллагъ, агъавгъа бизден де хангав тюгюл экен деп ойлашдым. Сонг Умужат баживге:

– Бажив, Абдурашит агъав оьз оьзюне ЗАГС этегенде, не деп сорады дагъы?–деп ондан жавап къаравуллайман.

– Сорамаймы. Умужат сен мени сюемисен яда суймеймисен, сен разилешмесенг, мен мунда язып болмайман деди. Сен рази тюгюл бусанг, мунда язылмай дей эди. Бары халкъ вах, вах деп бир кюлкю чыгъарып къойду. Шо заман мен абай къатынны капотун тарта эдим, о чу мени биябур этди юр гетип къалайыкъ деп. Шолай масхаралар да этиле эди алдын,–деп шып болуп олтурду.

Лакъыр арада Абдурашит агъавну бир дагъы асил, оьзден хасияты мени бек гъайран этди. Уллу Ватан дагну ортакъчысы деп огъар гъукуматны янындан машин, квартир бере болгъан. Ол дагну отунда агъамны да, инимни де тас этип, машинни де, квартирни де алмагъа мени намусум нечик къабул эте деп, олардан къол чая. Гёремисиз, нечик ол мал-матагъгъа

дамагъланмагъан. Шо савгъатланы бергенликни оьзюню намусун ер этегенге гъисаплагъан.

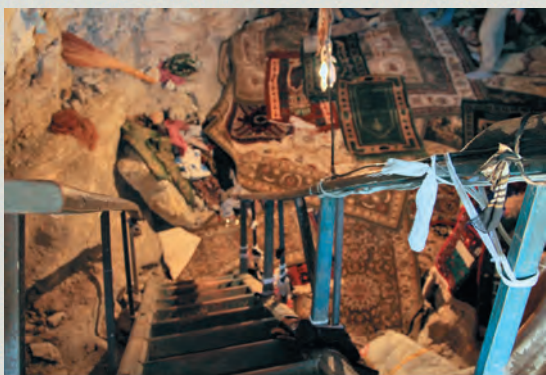
Машаллагъ, 70 йыл бир-бирини кепин бузмай, бир-бирин абурулап, сыйлап, бир-бирине жаны авруп яшамакъ–уллу насип тюгюлмю? Сююнчден, татывлукъдан, берекетликден, тазалыкъдан, гъалалыкъдан, сав-саламатлыкъдан къайнайгъан ожакъда биринден-бири тизив 6 авлет тува, оьсюп гъариси оьз ерин таба. Уллусу уланы Абдуллабек ва къызы Узлипат Ставраполда эки оьр охув ожакъны битдирген. Бириси къызы Бурлият Магъачкъалада оьр билим алгъан. Абдулатип деген уланы буса, атасыны къысматын такрарлагъан йимик, Афгъанистан давларда къоччакъ кюйде ябушуп, оьзюню эр намусун кютюп къайтгъан. Абдурагъман да алай арив ожакъ къуруп яшап туралар.

Тек гъар заман яшавда биз сюеген кюйде болмай. Къуванчлар булан бирче, къайгъылар да яннавубузда юрюй. Азрейил хапарсыздан Абдурашит агъавну, Умужат баживню къапуларын къагъып, Юсупбек деген уланы гечинип, оланы абзарына къайгъы къона. Аллагъдан гелгенге не амал, шо къара гюнню де гётерме тюше. Баланы баласы балдан татли дегенлей, бугюнлерде олар торунларындан сююнуп, оьктем болуп туралар.

Авлетлерини яшлары Марат, Абдурашит де асгер борчун кютегенде «За отвагу» деген медаллар булан савгъатлангъан. Бириси торуну Рустамгъа да Мышыгъышда миналаны тазалайгъанда игитлик этгени учун «За мужество» деген медаль тапшурулгъан.

Гъар ожакъны оьзлени тухум тереги бола. Абдурашит агъавну, Умужат баживню тайпа-тухум тереги яшавда гёрмекли ерни тутгъан. Ону оьзден бутакълары кёкню чинк де бийигине ерли созулуп, таза гъаваларда гезей, тамурлары да кёп теренге гетген. Оланы мекенлешип орнатылгъан асилликни, намуслукъну, къоччакълыкъны, берекетликни белгиси болгъан тухум тереги бирзаманда да къажымажакъгъа инанаман. Амин.

Йырлайгъан анакъ

Дагъыстан табиатына гёре–инг гъайран ва тамаша ерлени бириси. Табиатыбызны шолай бир аламаты–Дюрк деген анакъ. Шо Табасаран районну Хустил юртуну кырыыйында ерлешген. Алимлер гъали де ону бары да сырларын ачып битмеген. Анакъ федерал агъамиятлыгъы булангъы табиат ва маданият эсделиклени сиягъына къошулгъан.

Анакъгъа тар сокъмакъ бара. Шо сокъмакъгъа да башлап чайкъалагъан такътадан ва сонг таш канзилерден оърленип етишме бола. Анакъны ичине гиреген ер денгизни устьонден 750 метр бийикликде, Даргдагъ тавну темиркъазыкъ боюнда ерлешген. Алда анакъда айрыча етти зал болгъан, тек ер тербенивден сонг экиси тюгюл къалмагъан.

Биринчи залны узунлугъу–7 метр, генглиги–5 метр, бийиклиги–4,5 метр. Шо залдан тюрбюндеги залгъа такъта канзилерден таба тюршме бола. Бу залда тавну теренине гетеген тешик бар. Тек бирев де ону ичине гирме тавакаллыкъ этмейлер.

Анакъгъа къарайгъан ва ону гъакъында маълумат берип болагъан айрыча адамлар бар: тамларына киреч урулгъан, ерге халилер яйылгъан. Шоланы анакъгъа адамлар бир сигърулу ерге ймик, оьзлер булан алып гелелер. Ичинде даим нап лампалар янып бола.

Эгер де, бир мюгълетге шып болуп токътасанг, тавну ичинден агъагъан оьзен сувну агъымын эшитме боласан.

Анакъ булан байлавлу лап да къужурлу зат–ону йырлайгъан кюю. Чакъ-чакъда анакъны ичинден оькюреген тавушлар чыкъма башлай. Шо тавуш, гъатта, Хустилге ерли етише. Бырынгъы заманларда шо кюйде тав адамлагъа къурбан сойма заман гелгенин билдире болгъан дейлер. Муна бугюнде ерли тамазалар анакъны «макъамын» эшитмегенде: «Тав къурбанны талап эте»,–деп айта бола.

Къарагъанда, анакъ тезги девюрлерде ерли адамлар оьзлени Аллагъларына сужда къылагъан ери болгъан. Сонг исламны къабул этгенде, анакъгъа дуалар охума гелелер. Адамлар анакъны сигърулу гючю бар деп инана. Мунда кеп ареклерден гелегенлер дуаларында аврувдан арчылмакъны, от тошювден, сув алывдан, къургъакълыкъдан къорумакъны... тилейлер.

Анакъ булан байлавлу хыйлы уйдурмалар сакълангъан. Мисал учун, бу анакъда Дагъыстанда бусурман динни яйгъанланы бириси арап асгербашчысы Масламаны шёшгеси сакълана болгъан деп айгалар. Ерли тамазаланы хабарына гёре, анакъда «эреллер»–сигъручулар яшай болгъан. Гюнагълары барлар ону ичине гирип болмай болгъан. Гирме къараса, ташлар къысылып, шоссагъат гюнагълыны янчып оьлтюре болгъан.

Эгер де, сиз Дюркге барма суйсегиз, бир затны гысангъа алыгъыз: анакъ сыйлы ерге гысанланагъан саялы, къатынлагъа башына явлукъ байлама парз. Ондан къайры, онгайлы спорт аякъгийимлер сизге чайкъалагъан канзилерден парахат оьтме имканлыкъ бережек.

Гюльнара АСАДУЛЛАЕВА

Насип

Насип ер юзюнден айлана туруп, ёлукъгъан ёлукъгъанны тилеген затын этип геле болгъан. Тек бир гезик ол терен къюугъа тюшюп къала.

Шогъар да къарамай, адамлар къююну уьстюне гелип тилевлерин айта эди. Насип де шо баягъы къююнде оланы муратларын яшавгъа чыгъарып тургъан. Бир гюн къюугъа бир улан ювукъ гелип, ичине тюшген ва Насипни гёре. Ол Насипден бир зат да тилемей:

–Сагъа, Насип, озюнге тарыкъ сама зат ёкъму,—деп сорай.

–Шу къююдан чыкъсам чы дагъы зат тарыкъ тюгюл эди,—деген Насип.

Улан Насипге къююдан чыкъма кёмек эте ва баракалласын къаравуллап турмай гелген ёлуна тюше. Насип буса гъали де ону артындан айрылмай юрюй дей...

Бирев олагъа юрегин савгъат этер...

Бир гезик бир юртгъа къарт гелип, шонда яшама къала. Ол яшланы эпсиз сюе болгъан ва олар булан кёп заманын оьтгере. Гъартюрлю оюнчакълар этип, гичипавлагъа оьлеше. Тек ону савгъатлары неге буса да бек морт, инче затлар болгъан. Яшлар олар булан нечакъы сакъ ойнама къаст этсе де, сынып, увалып къала. Яшланы да гёнгю бузулуп йылайлар. Заман гетип, къарт олагъа янгы оюнчакълар этип бере. Янгылары да алдагъыларындан эсе, дагъы да тез бузулуп къала болгъан.

Яшланы ата-аналары чыдап болмай, ону уьстюне гелип сорайлар:

–Сен яшавну гёрген гъакъыллы адамсан ва бизин яшларыбызгъа янгыз яхшылыкъ ёрайгъанны билебиз. Тек неге шолай инче, къолуна тутма ярамайгъан оюнчакъланы этегенингни англамай турабыз. Яшлар не амал этсе де, оюнчакъларын аман сакълап болмай...

–Арадан онча кёп заман гетмейли, олагъа ким буса да бирев озюню сююв юрегин савгъат этер. Балики, мени дарсларым яшлагъа шо багъасы ёкъ савгъат булан сакъ болма уьйретер бугъай,—деген тамаза.

Женщина Дагестана

На кумыкском языке

Учредитель:

Министерство информатизации, связи
и массовых коммуникаций РД.

Главный редактор

Н. М. КЕРИМОВА
e-mail: J-dag@mail.ru

Редакционная коллегия:

заместитель главного редактора

П. З. АБАКАРОВА

ответственный секретарь

А. Ю. АБДУРАХМАНОВА,
e-mail: delia25@mail.ru

редактор русского выпуска

Г. Х. АСАДУЛАЕВА

редактор аварского выпуска

С. Г. ПАРХАДАНОВА

редактор даргинского выпуска

П. Г. ВАГИДОВА

редактор кумыкского выпуска

П. Х. ХАЙБУЛЛАЕВА

и. о. редактора лезгинского выпуска

С. Э. АСЛАНОВА

редактор лакского выпуска

З. Т. АБДУРАХМАНОВА

редактор табасаранского выпуска

С. М. ИСРАФИЛОВА

Корреспонденты:

Э. ИБРАГИМОВА,

А. ТАЖУДИНОВА,

В. РАТЕНКОВА.

Заведующий редакцией

С. М. ГАМЗАТОВА

Художественный редактор

Г. А. КУРБАН-АДАМОВА,

e-mail: guleymat@mail.ru

Адрес редакции и издателя:

367018, Республика Дагестан,

г. Махачкала, пр-т Насрутдинова, 1^а.

e-mail: J-dag@mail.ru

Журнал отпечатан в типографии:

ГАУ РД Издательский дом «Дагестан».

Телефоны редакции:

65-00-36, 65-00-37, 65-00-39, 65-00-40.

Официальный сайт журнала «Женщина Дагестана»: женщинадагестана.рф

Сдано в набор 21.11.2018.

Подписано в печать 28.11.2018.

Формат бумаги 60 x 84¹/₈.

Объем: 5 печ. л.; 4,65 усл. печ. л.

Заказ № 1106. Тираж (3255)694 экз.

Журнал для семейного чтения. Издается с
1957 г. Выходит на аварском, даргинском,
кумыкском, лакском, лезгинском, русском, та-
басаранском языках один раз в два месяца.
Свидетельство о регистрации СМИ ПИ
№ ТУ05-00368 выдано Управлением Феде-
ральной службы по надзору в сфере связи,
информационных технологий и массовых
коммуникаций по Республике Дагестан.

На обложке:

I – Жасмира Багичева – доцент кафедры
педагогика и психологии дошкольного
и дополнительного образования ДГПУ;
III – Алия Магомедова – победительница
Международного фестиваля моды, красоты
и таланта «Красавица Европы-2018»

Дагъыстанлы кызыяшны Европада да таныйлар

ВИОЛЕТТА РАТЕНКОВА

Алия Магъамматовагъа янгы 12
йыл битген буса да, ол модель
гысапта хыйлы халкъара кон-
курсларда ортакчылыкъ эте. Ону
суратлары белгили журналланы
бетлеринде чыгъарыла, уллу теле-
каналланы берилишлеринде огъар
багъышлангъан видеороликлер
гёрсетиле.

Ондан кыйры, Алия шагъарны
даражасында болагъан маданият
чараланы да къутгъармай. Ол бек
тизив бийий ва йырлай.

Ону чакъ-чакъда яшлагъа кёмек
этеген фондлар оьтгерен рагъму-
лу чаралагъа чакъырлар. Алия шо
чакъырывлагъа бирде сесленмей
къалмагъан. Ону атына гелген
баракалла кагъызлар, савгъатлар,
медаллар ва кубоклар савлай бир
уйню ичин толтургъан. Оланы
арасында, гъатта, спортда къазан-
гъан савгъатлары да бар.

Алия Дагъыстанда, Россияда,
тыш пачалыкъларда оьтгерилген

яшлар учунгъу моданы фестивал-
ларында бир нече керен устьюнлюк
къазангъан.

Мисал учун, бу йылны май
айында яш модель Бютюнроссия
конкурсда «Super Model Kavkaz»
деген номинациясында биринчи
ерни алгъан эди. Шондан сонг
World Russian Beauty агентлик
огъар Македонияда оьтгерилген
«Красавица Европы-2018» деген
халкъара фестивалда оьзюню
бары да пагъмуларын гёрсетме
имканлыкъ берген.

Алия Магъамматова Магъач-
къаладагъы 13 номерли гимнази-
яны 6-нчы класында охуй. Гиччи
заманындан тутуп бийивлер ва
спорт булан иштагълангъан. Он-
дан кыйры, ол музыка школаны
охувчусу да дюр. Уьстевюне, Алия
бек атив суратлар да этип бажара.

Алия бек рагъмулу, ажайып атив
иржайыву булангъы кыыз. Ону
хыйлы кърдашлары бар. Алия
уллу сагъналагъа чыкъма тартын-
майгъанын ва даим кёп халкъны
тергевюню тубюнде болма сюе-
нин биревден де яшырмай. Гъали
сагънасыз ол яшавун гёз алгъа
гелтирип де болмай.

Алияны ишлери нече де кёп буса
да, ол школада янгыз оьр кый-
матлагъа охуй. Бары да дарсланы
арасындан орус адабиятны ва био-
логияны, айрокъда кёп сюе.

Алия Магъамматова гележекде
оьзюню бийив ансамблин кърма
умут эте. Ол оьзюню сонггъу, уллу
яшаву модланы гёрсетив булан
байлавлу болмажакъ деп айта.

*Бизге де оьз яныбыздан яш пагъ-
мугъа умутларына уллу тереклер
авмай бары да хыяллары яшавгъа
чыкъгъанны ёрамакъ къала.*

ARAVIA
Professional

ARAVIA
Professional

ARAVIA
Professional

ASH IRIE ★ W

SUGAR
PASTE

ARAVIA

	ЯНВАРЬ	ФЕВРАЛЬ	МАРТ	АПРЕЛЬ	МАЙ	ИЮНЬ
Пн	7 14 21 28	4 11 18 25	4 11 18 25	1 8 15 22 29	6 13 20 27	3 10 17 24
Вт	1 8 15 22 29	5 12 19 26	5 12 19 26	2 9 16 23 30	7 14 21 28	4 11 18 25
Ср	2 9 16 23 30	6 13 20 27	6 13 20 27	3 10 17 24	1 8 15 22 29	5 12 19 26
Чт	3 10 17 24 31	7 14 21 28	7 14 21 28	4 11 18 25	2 9 16 23 30	6 13 20 27
Пт	4 11 18 25	1 8 15 22	1 8 15 22 29	5 12 19 26	3 10 17 24 31	7 14 21 28
Сб	5 12 19 26	2 9 16 23	2 9 16 23 30	6 13 20 27	4 11 18 25	1 8 15 22 29
Вс	6 13 20 27	3 10 17 24	3 10 17 24 31	7 14 21 28	5 12 19 26	2 9 16 23 30

	ИЮЛЬ	АВГУСТ	СЕНТЯБРЬ	ОКТАБРЬ	НОЯБРЬ	ДЕКАБРЬ
Пн	1 8 15 22 29	5 12 19 26	2 9 16 23 30	7 14 21 28	4 11 18 25	2 9 16 23 30
Вт	2 9 16 23 30	6 13 20 27	3 10 17 24	1 8 15 22 29	5 12 19 26	3 10 17 24 31
Ср	3 10 17 24 31	7 14 21 28	4 11 18 25	2 9 16 23 30	6 13 20 27	4 11 18 25
Чт	4 11 18 25	1 8 15 22 29	5 12 19 26	3 10 17 24 31	7 14 21 28	5 12 19 26
Пт	5 12 19 26	2 9 16 23 30	6 13 20 27	4 11 18 25	1 8 15 22 29	6 13 20 27
Сб	6 13 20 27	3 10 17 24 31	7 14 21 28	5 12 19 26	2 9 16 23 30	7 14 21 28
Вс	7 14 21 28	4 11 18 25	1 8 15 22 29	6 13 20 27	3 10 17 24	1 8 15 22 29

2019